
CAPITO? VERSTAAT U MIJ?

De communicatie en interactie van de Nederlandse zoeaaf in de periode van 1866 tot 1870 in het transnationale leger van de Kerkelijke Staat

Figuur 1: Links Johannes Tonijs, rechts Theodorus van Wees. Foto genomen in 1868 te Rome. Theodorus was hier 29 jaar. Bron: Frans G.M. Wouters, 'Een handbreed kleiner dan de Heer' of Dagboek van Theodorus Adrianus van Wees. Zouaaf in het Pauselijke Leger in de jaren 1866-1868' (Nijmegen 1986) 14.

*Naam: Laurens Pieter Bierenbroodspot
Studentnummer: 10498419
Studie: Militaire Geschiedenis
Vak: Scriptie
Docent: dhr. dr. S.F. Kruizinga
Tweede beoordelaar: dhr. prof.dr. W. Klinkert
Inleverdatum: 7 juni 2019
Woordentotaal: 22.760*

Voorwoord

Deze scriptie gaat over de Nederlandse vrijwilligers die in de negentiende eeuw naar Italië trokken om te vechten voor de paus. Deze scriptie is geschreven binnen de master Militaire Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Graag wil ik mijn begeleider dr. S. F. Kruizinga bedanken voor de begeleiding en steun tijdens mijn onderzoek. Daarnaast had deze scriptie nooit gerealiseerd kunnen worden zonder de steun van mijn familie en vrienden.

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Hoofdstuk 1: Indeling van het Pauselijke Leger.	12
De beginjaren van het Pauselijke Leger: 1859 tot 1864 en de noodzaak van de buitenlandse vrijwilligers.	12
De massa komt aan: de jaren 1864 tot 1870.	14
Indeling van het Zoeavenkorps	16
Overige onderdelen van het pauselijke leger	20
Conclusie	22
Hoofdstuk 2: Communicatieve en interactieve problemen	24
Alledaagse communicatie en interactie problemen	25
Religieuze communicatie en interactie problemen	29
Militaire communicatie en interactie problemen	34
Conclusie	39
Hoofdstuk 3: de kijk op de ander	41
De kijk op de ander: de lokale bevolking	41
De kijk op de ander: de medesoldaten in het Pauselijke Leger	46
De kijk op de ander: de vijand	51
Conclusie	53
Conclusie	56
Secundaire literatuur.....	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
Gepubliceerde primaire bronnen.....	62
Ongepubliceerde primaire bronnen.....	63

Inleiding

‘Op 24 februari had ik het ongeluk van een trap te vallen, met het gevolg dat ik ’s-anderendaags naar het hospitaal gebracht werd met een rijtuig. [...] Niet minder dan 28 dagen moest ik in het hospitaal doorbrengen, voordat ik op 28 maart het hospitaal verliet; half genezen. Toch was ik blij, dat ik weg kon komen. Mijn mond zou daar niet versleten hebben, want al wat ik daar hoorde, was Fransch, Duits en Italiaans, zodat ik in die 28 dagen niet hoefde te spreken, en als men tegen mij Italiaans sprak, dan antwoordde ik in het Hollands, zodat wij elkaar niet verstonden. Dat was werkelijk een mooie komedie. Als zij tegen mij zeiden: “capito?” – dat is dan zoveel als: “verstaat u mij?” – dan dacht ik: “nu houden ze mij voor de gek”, en dan antwoordde ik: “ik versta u niet”. Maar daar verstonden zij ook niets van’.¹

Bovenstaande uitspraak is afkomstig van Theodorus van Wees, een 27 jarige Nederlander uit Reek te Brabant. Hij bevond zich ver van huis, namelijk in het Rome van de paus. Hij had zich opgegeven als zoeaaf², en met hem waren vele Nederlanders naar Italië vertrokken om te vechten voor de paus. De uitspraak van Theodorus is kenmerkend voor het merendeel van de Nederlanders die als zoeaaf naar Rome vertrokken. De meesten konden zo goed als geen Frans of Italiaans, wat de omgang met de Italiaanse bewoners en mede zoeaven erg bemoeilijkte. Maar wat deed deze Theodorus zo ver van huis in Italië in de negentiende eeuw?

Aan de Middellandse Zee liepen de gemoederen in de tweede helft van de negentiende eeuw hoog op. De koning van Piëmont en zijn eerste minister Cavour wilden de eenwording van Italië bewerkstelligen. De grootste dwarsligger in deze kwestie was de paus. Pius IX zag elke inperking van zijn wereldlijke macht als onaanvaardbaar, en was bereid te strijden voor zijn Kerkelijke Staat. De Paus kon lange tijd rekenen op de steun van 5.000 Franse troepen, maar deze verlieten het Vaticaan weer in opdracht van Napoleon Bonaparte III in 1865.³ Derhalve riep de paus wereldwijd vrijwilligers op om naar Rome te komen en te vechten voor ‘de zaak van God’. In de jaren 1860 tot 1870 werd er voor het behoud van de geestelijke en wereldlijke macht van de paus gevochten. De Europese staten keken van een afstand toe wat er zou gebeuren, overdenkend hoe ze zouden kunnen interveniëren en wat voor gewin dat zou opleveren voor hun staat.

---

¹ Frans G.M. Wouters, *‘Een handbreed kleiner dan de Heer’ of dagboek van Theodorus Adrianus van Wees Zouaaf in het Pauselijke Leger in de jaren 1866-1868* (Nijmegen 1986) 20.

² De huidig Nederlandse spelling wordt aangehouden. In de wat oudere literatuur, en zeker in de primaire bronnen, wordt de ‘zoeaaf’ op verschillende manieren gespeld. Enkele voorbeelden zijn zouaaf, zouave en het gebruik van het Italiaanse woord *zuavi*. Bij plaatsen, namen en citaten wordt zouaaf of zouaven gehandhaafd.

³ Wim Zaal, *De vuist van de paus: de Nederlandse zouaven en het einde van de kerkelijke staat, 1860-1870* (Amsterdam 1980) 55.

Minimaal 10.000 vrijwilligers over de gehele wereld gaven gehoor aan de oproep van Pius IX, waaronder ruim 3.200 Nederlanders.⁴ De Pauselijke Zoeaven waren een verzamelnaam voor alle transnationale vrijwilligers die zich aanmelden voor het leger van de Kerkelijk Staat. De Fransen en de Belgen leverden veel vrijwilligers, maar het kleine Nederland waar het katholicisme niet de staatsgodsdienst was, leverde de meeste vrijwilligers. De Nederlandse vrijwilligers zijn bijna allemaal in kaart gebracht, waarmee ook de samenstelling en herkomst van de Nederlanders bekend is. De vrijwilligers kwamen uit alle delen van Nederland. De meeste vrijwilligers kwamen echter uit de provincies Noord-Brabant en Noord-Holland, met respectievelijk 25% en 20%. Hun sociale achtergrond was zeer uitlopend. De vrijwilligers kwamen onder meer uit de arbeidersklasse, het plattelandsleven maar ook grote groepen studenten en (zonen) van gegoede burgers. De enige sociale laag die ontbrak onder de vrijwilligers was de hoge en lage adel. Het ontbreken van deze adel is een van de redenen dat er weinig Nederlandse officieren waren in het Pauselijke Leger, maar daarover later meer. Kenmerkend is dat het overgrote deel van de vrijwilligers geen gevechtservaring had.⁵

De Pauselijke Zoeaven zijn een voorbeeld van *Foreign Fighters* uit de negentiende eeuw. Deze term is in de academische en journalistieke wereld in gebruik voor mensen die vrijwillig naar het buitenland gaan om te vechten voor een andere staat en in een ander leger dan dat van hun thuisland. Momenteel zijn *Foreign Fighters* een populair onderzoeksthema in de geesteswetenschappen, met name onder politieke wetenschappers. Bij de verschillende oorlogen die momenteel gevoerd worden in het Midden-Oosten zijn veel *Foreign Fighters* actief, waaronder ook enkele Nederlanders.⁶

Voor historici zijn de *Foreign Fighters* mede een interessant onderwerp. De zoeaven laten zien dat de huidige Nederlandse Jihadisten niet noodzakelijkerwijs een unicum zijn in de Nederlandse militaire geschiedenis. Daarnaast wordt er momenteel meer onderzoek verricht naar andere groepen *Foreign Fighters* in de Nederlandse militaire geschiedenis. Zo zijn er Nederlanders actief geweest in de Spaanse Burgeroorlog, in Duitse dienst ten tijde van de Wereldoorlogen en hebben ze zelfs meegestreden in de Amerikaanse Onafhankelijkheidsstrijd.

---

⁴ Broeder Christoffor, *Uit het epos der 3.000 Nederlandse Zouaven* (Nijmegen 1947) 9. Het precieze aantal is lastig te achterhalen, vanwege de her inschrijving van vrijwilligers, verkeerd gespelde namen van de vrijwilligers, dubbel ingeschreven onder verschillende nationaliteiten etc. De schattingen variëren tussen de 9.500 en 11.000. Onder meer Wim Zaal en de Vlaamse historicus John Godderis houden de aantallen van Christoffor aan.

⁵ Maurits S. Berger e.a., *Nederlanders in de heilige oorlog: zoeaven, brigadisten en jihadisten* (Den Haag 2015) 25-26.

⁶ Janny Groen en Robert van der Noordaa, 'Jihadgangers zijn relatief vaak bekeerlingen; 45 procent is van Marokkaanse komaf', *De Volkskrant*, 5-6-2017.
https://s.vk.nl/s-a4504402/?_sp=ad4d8f55-6b01-4b12-bd97-d86208a3e805.1516188595269

De interesse naar de Nederlandse zoeaven is daarmee ook toegenomen. Desondanks zijn de zoeaven een onderbelicht onderwerp in de Nederlandse geschiedenis. Dit heeft er naar alle waarschijnlijkheid mee te maken dat de zoeaven vochten voor een katholieke zaak, waar Nederland van oudsher geen echt katholiek land was. Bovendien waren de onderzoeksmogelijkheden voor historici beperkt. Onderzoeken uit het verleden hadden voornamelijk als doel om de motivatie van de vrijwilligers te doorgronden, een thema dat ook bij de onderzoeken van de huidige *Foreign Fighters* veelvuldig naar voren komt. De grootste motivatie voor de zoeaven om te vertrekken was om de paus en daarmee de kerk en het katholieke geloof te verdedigen. Andere motieven zoals het geluk beproeven en op avontuur gaan hadden een marginale rol.⁷ Ook de consequenties van hun verblijf in het buitenland bij terugkomst waren helder, ze verloren het staatsburgerschap.⁸

De Pauselijke Zoeaven waren onderdeel van een transnationaal leger. De medesoldaten hielden er andere gebruiken op na, en communicatie was lastig. Dat laat de passage van Theodorus goed zien. Dit waren omstandigheden waarin ook andere *Foreign Fighters* door de eeuwen heen mee te maken hadden, waaronder ook de huidige transnationale soldaten. Hopelijk zal dit onderzoek daarom andere historici aansporen om dezelfde aanpak toe te passen op andere *Foreign Fighters* in de geschiedenis en er daardoor een nieuw historiografisch debat ontstaat. Bovendien zijn de ervaringen van de zoeaven niet alleen te vergelijken met de huidige *Foreign Fighters*, hun ervaringen komen ook erg overeen met de ervaringen van soldaten van coalitie en multinationale legers van de Napoleontische tijd en de oorlogen van de twintigste eeuw.

Een inspiratiebron voor dit onderzoek is het historiografische debat dat is ontstaan over hoe men naar de 'ander' keek in de coalitie legers van de Napoleontische oorlogen. De Engelse kapitein William Siborne deed twintig jaar na de slag bij Waterloo onder meer uit de doeken dat de Nederlandse strijders enorme lafaards waren. Ook de andere bondgenoten waren niet om over naar huis te schrijven. De enige bekwame bondgenoten waren de Portugezen.⁹ Dit is een duidelijk voorbeeld van een hoe men keek naar de 'ander' in het Britse leger, waarbij de 'ander' in dit geval een bondgenoot was in het coalitieleger. Nu is achterhaald dat aan de basis van deze beschuldigingen als laf en onbekwaam een verschil van interpretatie gaande was. Zo werden hergroeperingen en terugtrekkende bewegingen van bondgenoten, waaronder de Nederlanders, door de Britse soldaten opgevat als soldaten die op de vlucht sloegen. De soldaten in de

---

⁷Berger e.a., *Nederlanders in de heilige oorlog*, 26-27.

⁸Ibidem, 28-29.

⁹Jos Gabriels, "The Belgians ran at the first shot' De slag bij Waterloo en de retoriek van de lafheid", *Tijdschrift voor Geschiedenis* 129 (4: 2016) 523-543, aldaar 526-527, 540-541. Het historiografische debat omtrent de coalitie legers van de Napoleontische oorlogen is zeer groot. Voor een overzicht raad ik u het boek *Waterloo. 200 jaar strijd* van J. de Jong, B. Schoenmaker en J. van Zanten aan.

coalitielegers kwamen simpelweg met verkeerd getrokken conclusies, omdat ze andere gevechtsopvattingen hadden en niet goed konden communiceren.¹⁰

Deze communicatieproblemen waren van te voren wel besproken. Dit was mede al besproken, omdat de betrokken legers in 1815 al enige ervaring hadden in andere coalitieoorlogen tegen Napoleon. Zo was er besloten dat iedere bevelhebber de macht had over zijn eigen leger in de coalitie, maar om elkaar toch op de hoogte te houden, werden wel stafofficieren uitgewisseld tussen de landen.¹¹ Maar er waren dus geen gemeenschappelijke uniformen, uitrustingen of trainingen. De historicus Riley concludeert ook dat in de coalitielegers van de Napoleontische tijd, communicatie een probleem was. Gebrekkige communicatie, door het ontbreken van het goed spreken van het Frans tussen de legerleidingen, zorgde voor grote problemen in eerdere coalities tegen Napoleon.¹²

De Wereldoorlogen zagen ook legers die waren samengesteld uit meerdere nationaliteiten. Het is voor deze periode meer toepasselijk om te schrijven over transnationale legers, dan coalitielegers. Dit omdat de verschillende nationaliteiten echt werden ingelijfd in de nationale legers van bijvoorbeeld de Franse en de Britten. Hoe werden in deze twee wereldoorlogen de praktische problemen van transnationaliteit bestreden? De Britten probeerde in de Tweede Wereldoorlog de buitenlands eenheden te integreren met de Britse eenheden. Dit moest zorgen voor verbroedering. Er werd echter niet gevraagd aan de buitenlandse eenheden om hun eigen tradities en gewoontes op te geven. Aan de Britse soldaten werd gevraagd om deze 'vreemde' gewoontes te respecteren. Dit stond onder andere in het rapport van de Royal Air Force genaamd *The Maintenance of Good Relations and Allied Force Morale*.¹³ Dit laat zien dat de Britten actief bezig waren met het integreren van buitenlandse eenheden in het Britse leger.

Om buitenlandse eenheden goed te laten integreren, moest er ook bereidheid zijn van de buitenlandse eenheden om te integreren. Een goed voorbeeld hiervan was het Belgische leger in ballingschap in de Tweede Wereldoorlog, dat zich aansloot bij het Britse leger. Bij hun aankomst hadden de Britse soldaten en bevolking erg hun twijfels over deze verslagen en gevluchte soldaten.¹⁴ Om het respect van de Britten te verdienen, werd besloten dat de Belgen dezelfde training moesten krijgen als de Britten. Bovendien kwamen er morele trainingen op voorhand van de Belgische legerleiding. Men mocht alleen gematigd drinken, moest geld sparen, moest helpen in de

---

¹⁰ Gabriëls, 'The Belgians ran at the first shot', 534, 543.

¹¹ Jurriën de Jong, Ben Schoenmaker en Jeroen van Zanten, *Waterloo, 200 jaar strijd* (Amsterdam 2015) 66,78.

¹² Jonathan Peter Riley, *Napoleon and the World War of 1813: lessons in coalition warfighting* (Londen 2000) 27-29, 442-443.

¹³ Steve O'Connor en Martin Gutmann, 'Under a Foreign Flag: Integrating Foreign Units and Personnel in the British and German Armed Forces, 1940-1945', *Journal of Modern European History* 14 (3: 2016) 321-341, aldaar 326, 332.

¹⁴ Robert W. Allen Jr, 'Britain revives the Belgian Army 1940-1945', *The Journal of Strategic Studies* 21 (4:1998) 78-96, aldaar 80.

gemeenschap en meedoen aan lokale projecten, maar vooral moesten ze zo snel mogelijk Engels leren. Deze maatregelen hadden een driedubbele uitwerking: allereerst werden door de trainingsethiek van de Belgen de twijfels weggenomen over hun kwaliteiten als soldaat, ten tweede werden de Belgen door de lokale bevolking geapprecieerd door hun hulp in de gemeenschap, en ten derde werd door de beheersing van het Engels de communicatie tussen de Belgen en de Britten verbeterd. Mede door deze maatregelen werd de relatie tussen de Britten en de Belgen uitstekend.¹⁵ Door het succes werd deze aanpak later ook toegepast bij andere buitenlandse eenheden die in ballingschap waren in Groot-Brittannië.¹⁶

Voor andere buitenlandse eenheden was ook vooral de taal een probleem om goed te kunnen functioneren in het Britse legerapparaat. Een goed voorbeeld hiervan is de volgende anekdote van Joe Kobak, die zich aansloot bij het Poolse leger in ballingschap in Schotland: 'We were marched in column to railway station and as we walked along platform we noticed this writing on windows of trains: Smoking and No Smoking. And of course since 'smoking' in Polish means dinner jacket, we surprised that one has to wear dinner jacket to get into train, so we all looked for windows where there was no smoking – and promptly lit up our cigarettes'.¹⁷ Bij aankomst op het station werden ze gewaarschuwd voor hun gedrag. Behalve dat de buitenlanders geen tot weinig Engels konden, was maar 18% procent van de Britten in staat om een andere taal te spreken of lezen. Hier ligt dus een basis van een mogelijk taalkundig en communicatief probleem. Het leren van Engels was daarom essentieel voor de buitenlandse soldaten. Enkele specifieke groepen kregen zelfs taallessen op maat, om bepaald jargon van hun legeronderdeel te begrijpen. Dit hield in dat de Engelse lessen van buitenlandse piloten verschilden van buitenlandse grondsoldaten.¹⁸

Het Duitse leger had in de Tweede Wereldoorlog ook enkele buitenlandse vrijwilligers in dienst, waaronder Fransen uit de grensgebieden. Deze Fransen werden opgenomen in het Duitse leger, maar probeerden wel hun eigen identiteit te bewaren. Ze droegen bijvoorbeeld op hun uniformen zowel Duitse als Franse onderscheidingen, droegen hun helmen en kragen iets anders, en probeerden ervoor te zorgen dat ze in het Frans bevelen kregen.¹⁹ Hiermee komen we bij een interessant aspect aan. Deze Fransen waren verre van vloeiend in het Duits. Dit zorgde voor een moeilijke communicatie met de Duitse legerleiding, waarbij bevelen niet altijd juist geïnterpreteerd werden.²⁰

---

¹⁵ Allen Jr, 'Britain revives the Belgian Army', 82.

¹⁶ Ibidem, 87-88, 92-93.

¹⁷ Wendy Webster, *Mixing it. Diversity in World War Two Britain* (Oxford 2018) 172.

¹⁸ Webster, *Mixing it*, 168-173.

¹⁹ Philippe Carrard, *The French who fought for Hitler: memoires from the outcasts* (Cambridge 2010) 120-121.

²⁰ Carrard, *The French who fought for Hitler*, 131-132.

Communicatie was dus een groot probleem. Dit zorgde ook voor een bepaalde hindering in de interactie met de lokale bevolking en de medesoldaten. Bovendien hadden deze manieren van communiceren en interactie ook gevolgen voor het beeld van de 'ander' door de soldaten. Een goed voorbeeld hiervan is het artikel van Krist Cowman. Zij onderzocht de ervaringen en interacties van de Britse soldaten, die nog nooit naar het buitenland waren geweest, met de lokale Franse bevolking achter het front in de Eerste Wereldoorlog. Vooral de steden en de interactie met de bewoners zorgden ervoor dat soldaten nog een glimp kregen van een burgerlijk leven.²¹ Aan het begin van de oorlog konden de Britten totaal geen Frans, wat tot moeilijke interactie met de Fransen leidden. Ze hadden wel enkele boekjes met standaardzinnen, maar deze waren bedoelt voor aan het front in militaire situaties.²² Tijdens de oorlog werd de noodzaak om Frans te leren steeds minder. De Fransen begonnen namelijk zelf Engels te leren, en vooral de kinderen leerden het snel. Dit zorgde voor een betere communicatie en wederzijds begrip.²³

De problemen van de soldaten uit hierboven geschetste oorlogen waren verschillend van aard. Maar ten grondslag was het probleem van communicatie, en het respecteren van elkaars gewoonten. De rol van communicatie en de verschillende gewoontes in transnationale legers in de twee wereldoorlogen zijn en worden momenteel onderzocht. Echter worden deze twee vraagstukken nog niet in een breder historisch perspectief geplaatst. De anekdotes van Theodorus en Joe Kobak laten, ondanks het verschil in een periode van ruim 80 jaar, veel overeenkomsten zien. Door een gebrekkige communicatie, konden de hoofdpersonen zich in bepaalde situaties niet goed uitten, wat leidde tot onbegrip van elkaar. De Nederlanders kwamen in het transnationale leger van de paus in aanraking met verschillende gewoontes. Dit kwam door de verschillende nationaliteiten die in het leger zaten, en natuurlijk het contact met de Italiaanse bevolking. Maar deze ervaringen van de Nederlanders met de 'ander' en de communicatie en interactie problemen waarop de Nederlanders stuiten in dit transnationale leger zijn nog niet onderzocht.

Het doel van deze scriptie is om te onderzoeken hoe de Nederlandse zoeaven omgingen met de communicatieve problemen die ze tegenkwamen in Italië opererend in een transnationaal leger, en hun interactie met de 'ander'. De volgende vraag zal derhalve centraal staan in dit onderzoek: Hoe communiceerde en interacteerde de Nederlandse zoeaaf in de periode van 1866 tot 1870 in het transnationale leger van de Kerkelijke Staat? Voor deze periode is gekozen omdat de Nederlandse toestroom in deze jaren het grootst was.

---

²¹ Krist Cowman, 'Touring behind the lines: British soldiers in French towns and cities during the Great War', *Urban History* 41 (1:2014) 105-123, aldaar 106-107, 121-123.

²² Krist Cowman, 'Touring behind the lines', 109-110.

²³ Ibidem, 110.

Allereerst wordt er gekeken naar de samenstelling van het leger in deze periode. Dit is nodig om de plaats van de Nederlandse vrijwilligers te kunnen duiden, en met welke nationaliteiten ze in aanraking kwamen. Bovendien is er momenteel geen goed beeld over de exacte indeling en grootte van het leger. De tweede vraag luidt hoe de zoeaven omgingen met hun communicatieve en interactieve problemen in Italië. Deze communicatieve en interactieve problemen zullen vervolgens worden onderverdeeld in drie categorieën, respectievelijk alledaags, religieus en militair. Tot slot wordt de vraag beantwoordt hoe de Nederlanders, ondanks de communicatieve en interactieve problemen, keken en communiceerde met de 'ander' in de vorm van de Italiaanse bevolking, de medesoldaten van het Pauselijke Leger en tot slot de vijand.

Om deze vragen te beantwoorden, wordt er vooral gewerkt met primaire bronnen. Deze bronnen omvatten egodocumenten van de Nederlandse zoeaven die bewaard zijn gebleven in onder meer het Zouavenmuseum te Oudenbosch en de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag. De Nederlandse vrijwilligers schreven brieven naar huis, hielden dagboeken en reisverslagen bij, en een enkeling schreef naderhand zijn herinneringen op. Ook zijn er reconstructies van de ervaringen in Italië gemaakt door nabestaanden, op basis van gesprekken en fragmenten van egodocumenten. Hiermee sluit mijn definitie van egodocument het meest aan op die van Jacques Presser, die deze term ook introduceerde. Onder egodocumenten vallen eigenlijk alle vormen van tekst waarin de auteur schrijft over zijn of haar daden, gedachtes en gevoelens.²⁴

De ervaringen van de al eerder genoemde Theodorus van Wees zijn door een familielid postuum gepubliceerd in de vorm van een dagboek. Dit 'dagboek' is opgemaakt door de brieven die Theodorus tussen 1866 en 1868 had geschreven chronologisch te rangschikken, samen met opgeschreven vertellingen van Theodorus over zijn ervaringen in Italië. De brieven die Theodorus stuurden, waren gericht aan zijn familie. Hij had niet de intentie om zijn ervaringen te publiceren. Aangezien hij voor zijn familie schreef, heeft dit implicaties voor hoe naar zijn 'dagboek' gekeken dient te worden. Naast de wetenschap dat Theodorus enkele zaken zou kunnen hebben aangedikt om zichzelf er beter uit te laten komen, is wellicht vooral van belang in het achterhoofd te houden wat er niet beschreven wordt. Mocht Theodorus in Italië dingen hebben ondernomen die niet stroken met de katholieke waarden van die tijd, zal hij deze bewust hebben weggelaten uit zijn verhaal. Daarnaast had hij wellicht niet zijn werkelijke gemoedstoestanden en belevingen opgeschreven, om het thuisfront niet ongerust te maken.

In tegenstelling tot Theodorus, waren de herinneringen van de Haarlemmer Jan Pieter Moet door hem zelf opgeschreven. Deze originelen liggen in het Zouavenmuseum te Oudenbosch, en zijn

---

²⁴ Rudolf Dekker, 'Jacques Presser's Heritage: Egodocuments in the Study of History', *Memoria y Civilización* (5: 2002) 13-37, aldaar 13-14.

in 1994 overgetypt. De enige wijzigingen die waren uitgevoerd ten opzichte van het origineel hadden betrekking op de vormgeving. Zo zijn de herinneringen ingedeeld in hoofdstukken en alinea's, en beginnen zinnen met een hoofdletter en eindigen met een punt. Het is onduidelijk welk publiek Jan in ogen had ten tijden van het schrijven van zijn herinneringen. Het lijkt erop dat hij zijn ervaringen in de breedste zin van het woord had opgeschreven. Een nadeel aan de bron is dat we niet weten wanneer Jan zijn herinneringen had opgeschreven, en of hij dit letterlijk had gedaan vanuit zijn herinnering of dat hij tijdens zijn verblijf aantekeningen had gemaakt. Het geheugen is namelijk een fragiel iets, waarbij in de loop van de tijd zaken worden vergeten en de hersenen deze zelf proberen aan te vullen wanneer er naar wordt teruggegrepen. Het is daarom spijtig dat we niet weten wanneer Jan Moet is begonnen met het schrijven van zijn herinneringen.

Cornelis Witte was afkomstig van Texel en vertrok in 1866 richting Rome. Vanaf het moment van vertrek hield hij een reisverslag bij, tot en met de Slag van Bagnorea in 1867. Dit handgeschreven verslag is door zijn achterkleinzoon Sjaak Schraag gepubliceerd in een boek over Texelaars in het leger van de paus. Volgens de auteur is de tekst alleen aangepast om passages in te korten en de huidige schrijfwijze te verwerken. In tegenstelling tot de herinneringen van Jan Moet, is het verslag van Cornelis tijdens zijn reis geschreven. Dit houdt in dat zijn beschrijving van zijn ervaringen verser is dan dat van bijvoorbeeld Jan Moet. Echter, moet er wel rekening mee worden gehouden dat deze versie van het verslag aangepast is door Sjaak Schraag. Waar hij in het voorwoord beweerd niks uit het verslag te hebben gehaald, is dit niet eenvoudig te controleren. Daarnaast rest de vraag wat Cornelis zelf bewust uit zijn verslag heeft gehouden.

Frans Aghina had een dagboek bijgehouden over zijn ervaringen. Het dagboek is in het bezit van de familie, maar het Zoeavenmuseum was in de zomer van 1994 in de gelegenheid gesteld om het dagboek over te typen. Het dagboek van Frans was zeer uitgebreid, en bevat tal van interessante informatie. Helaas is het niet bekend wat zijn bedoelingen waren bij het bijhouden van het dagboek.

Frater M. Mauritius, geboren als Levinius Vliegendehond, vertrok uit Tilburg samen met enkele andere fraters naar Rome om in dienst te gaan van 1866 tot 1868. Over zijn ervaringen schreef hij aan de fraters van Tilburg die in Nederland waren gebleven. Deze brieven zijn door het archief van Tilburg overgetypt en gebundeld, en verschenen ook in de lokale krant *Weekblad van Tilburg* in de rubriek 'Brief van een Pauselijke Zouaaf'. De brieven van Mauritius hadden een tweedelig publiek. Aan de ene kant zijn mede fraters in Tilburg, en aan de andere kant het grote bereik van het publiek van het *Weekblad van Tilburg*. Opnieuw geldt dat de lezers van deze berichten zeer katholiek waren, en dat Mauritius dus gebeurtenissen die hij had ondernomen in Italië die niet strookte met het katholieke geloof verzwegen. Daarnaast gaat hij minder in op zijn gevoelens, ten opzichte van de zoeaven die naar directe familie aan het thuisfront schreven. Desalniettemin zijn de

brieven een schat van informatie, van een bron die als een van de weinige Nederlanders Frans kon spreken.

Een van de andere Tilburgse fraters die naar Italië vertrok was Frater Fredericus. Fredericus, geboren als Henricus Versteeg in Arnhem, verbleef van 1866 tot 1868 in Italië. Ook hij hield een verslag bij in Italië, en verstuurde enkele brieven. Deze brieven waren ook gericht aan zijn superieuren en mede fraters in Tilburg. Fredericus koos er echter voor om minder de aandacht op zich te vesten dan Mauritius. Tijdens hun verblijf in Italië schreven Mauritius en Fredericus ook naar elkaar. Een stuk van het verslag van Fredericus is opgenomen in enkele nieuwsbrieven van het Zouavenmuseum te Oudenbosch. Waar Fredericus dus voor koos om minder in de openbaarheid te treden, wist hij wel dat zijn brieven en verslag gelezen zouden worden. Naar de bronnen van Fredericus dient daarom op dezelfde wijze worden gekeken als die van Mauritius.

Naast de hierboven genoemde primaire bronnen, zal er voor dit onderzoek ook gebruik worden gemaakt van secundaire literatuur. De literatuur zal worden gebruikt voor nadere aanvulling op de gebeurtenissen die de Nederlandse vrijwilligers beschreven. Bovendien zal de secundaire literatuur met name van belang zijn om de eerste deelvraag te beantwoorden, en de ervaringen van de zoeaven van context te voorzien.

Hoofdstuk 1: Indeling van het Pauselijke Leger.

Zoals het een goed wereldlijke leider betaamde, had ook Paus Pius IX zijn eigen leger. Dit leger was echter in zeer erbarmelijke staat. Het leger bestond voornamelijk uit ongemotiveerde huurlingen, aangevuld met enkele vrijwillig in dienst getreden Italianen. Toen rond 1859 de paus doorkreeg dat zijn machtspositie niet zeker was, begon men het Pauselijke Leger uit te breiden om mogelijk gevaar af te kunnen weren. Aangezien de paus maar een klein potentieel aan soldaten had rond Vaticaan stad, moest hij naar het buitenland kijken voor nieuwe troepen. In dit hoofdstuk zal worden gekeken naar de samenstelling en troepensterkte van het Pauselijke Leger in de periode van 1860 tot 1870 wanneer de Paus zich officieel overgaf. Hierdoor vallen de Nederlandse zoeaven beter te plaatsen in het gehele Pauselijke Leger. Door naar de samenstelling te kijken, valt te bepalen met hoeveel verschillende nationaliteiten de zoeaven te maken kregen. Daarnaast zullen de verschillende nationaliteiten ook hebben gezorgd voor verschillende culturen, maar vooral verschillende talen. De daadwerkelijke problemen van deze verschillende culturen en talen worden in hoofdstuk 2 aan de kaak gesteld.

De in dit hoofdstuk genomen tijdsperiode is afwijkend met die van de zoeaven ervaringen die worden besproken in hoofdstuk 2 en 3, waar zal worden geconcentreerd op de jaren tussen 1866 en 1870. Om de samenstelling van het pauselijke leger te begrijpen, is het echter nodig om de voorgeschiedenis daarvan toe te lichten. Daarnaast zal in dit hoofdstuk enkele kritische vraagstukken worden behandeld, omtrent de vraag welke groeperingen nou wel of niet tot het Pauselijke Leger kunnen worden gerekend.

De beginjaren van het Pauselijke Leger: 1859 tot 1864 en de noodzaak van de buitenlandse vrijwilligers.

Vanaf 1859 werd het zichtbaar dat de Kerkelijke Staat zich moest opmaken om zichzelf te verdedigen. De gebieden ten noorden en zuiden van de Kerkelijke Staat waren al veroverd door de troepen van de koning van Piëmont, waardoor alleen nog het gebied van de Kerkelijke Staat een vereniging van heel Italië in de weg stond. Derhalve liet de paus opdracht geven om zijn leger in staat van paraatheid te brengen om mogelijke invallen afteweren. Dit Pauselijke Leger zou echter weinig angst inboezemen zonder hulp van andere landen. De volgende passage van Wim Zaal laat dat duidelijk zien: 'Theoretisch is het Franse leger niet het enige wat de paus op zijn troon houdt: hij heeft toch zijn eigen troepen? Ocharme, zelfs de meest optimistische prelaat maakt zich daar geen illusie meer over sinds de expeditie naar de opstandige steden. Achtduizend man zijn toen met Gods rijkste zegen uit Rome vertrokken. De eerste nacht hebben een paar manschappen de benen

genomen, de tweede nacht een paar tientallen en daarna wachten zij het duister niet eens af, de armen om elkaars schouders geslagen verdwenen zij over de Toscaanse grens: “waar vinden wij Garibaldi, per favore?” Toen de Romagna in zicht kwam, ten slotte, waren vijftiendertig honderd man gedeserteerd en hadden de drie kolonels zo weinig fiducia in de rest, dat zij de provincie niet meer binnentrokken’.²⁵ Deze 8.000 man bestond uit één regiment Italianen, en twee regimenten Zwitserse en Duitse huursoldaten. Deze waren echter dus alles behalve gevechtssklaar. De paus en zijn generale staf zagen dit zelf ook in, wat leidde tot een reorganisatie van het Pauselijke Leger.

De situatie rondom de Kerkelijke Staat werd in het katholieke Ierland met grote belangstelling gevolgd. Door de recente veroveringen van de koning van Piëmont, zagen de Ieren het somber in voor de paus en zijn leger. De Ierse katholieke geestelijkheid trossen vrijwilligers op die zich wilden inzetten voor de bescherming van het katholieke geloof en de Kerkelijke Staat. Deze vrijwilligers kwamen in 1860 aan in Rome, en waren daarmee de eerste buitenlandse vrijwilligers binnen het pauselijke leger.²⁶ De militaire staf van de paus zag hierin een kans, en probeerde een vrijwilligers leger op te richten. Aan het hoofd hiervan kwam een Belgische generaal, Cristophe Louis Léon graaf Juchault de Lamoricière.²⁷ Deze man had ten taak om het leger van de paus te herstructureren en te trainen. Buitenlandse vrijwilligers kwamen hierin centraal te staan. De Ieren waren er als eerste bij, waarna ook nog menig Fransen en Belgen zich bij het leger voegde. Deze waren het Frans machtig, wat voor de commandostructuur handig was. De Ieren kregen hun eigen regiment, mede omdat zij geen Frans konden en zo het minste kwaad konden doen. De Fransen en Belgen werden samengevoegd en vchten onder de naam Tirailleurs franco-belges. Lamoricière gaf het bevel hierover aan Baron Athanase De Charette en Graaf de Becdelièvre. Becdelièvre zou zich vooral bezig houden met het reorganiseren van het vrijwilligers leger in het pauselijke leger.²⁸

De eerste vuurproef voor dit nieuwe Pauselijke Leger was bij de slag van Castel-Fidardo op 18 september 1860. Het gehele leger telde nauwelijks 5.000 man. De Tirailleurs waren nog geen 400 man groot. Ze stonden tegen een Noord-Italiaans leger van 25.000 soldaten. De slag was dus bij voorbaat verloren, maar de buitenlandse vrijwilligers toonden hun waarde. Deze vrijwilligers waren standvastig en vchten tot de laatste man. De legerleiding had de meerwaarde van deze buitenlandse vrijwilligers gezien, en wilde deze vrijwilligers een essentieel onderdeel laten uitmaken van het Pauselijke Leger.²⁹

In 1861 kwamen er enkele veranderingen. Het bataljon franco-belges werd hernoemd naar de *Zuavi Pontifici* of Pauselijke Zoveaven. Becdelièvre kreeg nog meer bevoegdheid om te

---

²⁵ Zaal, *Vuist van de Paus*, 36-37.

²⁶ Kevin Barry Nowlan e.a. ed., *Ireland and the Italian Risorgimento: three lectures* (Dublin 1960) 35-37.

²⁷ Broeder Christoffor, *epos der 3.000*, 15.

²⁸ Ibidem, 17.

²⁹ Zaal, *Vuist van de paus*, 41, 46-51.

reorganiseren en kreeg een andere commandant boven zich, de Zwitser Joseph Allet.³⁰ Acut gevaar dreigde er echter nog niet voor de paus, waardoor er niet onmiddellijk werd opgeroepen tot nieuwe vrijwilligers uit het buitenland. Desalniettemin, groeide het Pauselijke Leger gestaag tot en met 1864. Door een herhaalde oproep van de paus kwamen in dat jaar grote getalen vrijwilligers naar Rome, waaronder vele Nederlanders.³¹

Een stroom aan vrijwilligers: de jaren 1864 tot 1870.

Het Pauselijk Leger was voor 1864 redelijk in evenwicht. Aan de ene kant was er het traditionele leger bestaande uit regimenten Duitsers en Italianen, aan de andere kant het vrijwilligersleger van de zoeaven. Maar de toestroom van vrijwilligers nam in het jaar 1864 gigantisch toe, vooral uit Nederland. In ditzelfde jaar had Pius IX een encycliek de wereld ingezonden, waarin hij aangaf dat het katholieke geloof bedreigd werd. Deze uitspraak zorgde voor nieuwe stromen vrijwilligers, waardoor de zoeaven een grotere rol kregen in het pauselijke leger.³² En deze groei van het Pauselijke Leger was niet voor niks. De Franse koning besloot dat aan het eind van 1865 de Fransen troepen die in Rome gelegerd waren terug zouden keren naar Frankrijk.³³ Deze soldaten hadden lange tijd een afschrikwekkend effect uitgeoefend. Indien deze troepen werden aangevallen door de soldaten van Piëmont, dan had Frankrijk eenduidig een partij moeten kiezen in deze oorlog. Onder meer de zoeaven moesten het gat opvullen dat de Franse soldaten achterlieten. Het aantal zoeaven was gestegen naar ruim 1.650 stuks.³⁴ Door deze nieuwe aanwas werden er ook twee nieuwe compagnieën gecreëerd, alsmede een depot compagnie waar de nieuwste rekruten werden ingedeeld voor hun training. Het totale Pauselijke Leger bestond uit meer dan 10.000 man. Naast de zoeaven waren er namelijk 5.000 Italiaanse en Zwitserse troepen, dragonders, jagers, artillerie en verschillende bewakingstroepen zoals de Zwitserse garde.³⁵

Dit was echter nog niet alles. Zoals eerder vermeld had de Franse koning opdracht gegeven om de Franse soldaten uit Rome terug te halen. Menig katholieke Franse soldaat had daar echter geen trek in, en besloot te gaan vechten voor de paus. Deze soldaten richtte hun eigen eenheid op, genaamd het Legioen d'Antibes. Deze ruim 1.200 vrijwilligers werden opgenomen in het Pauselijke

---

³⁰ Zaal, *Vuist van de paus*, 51-53

³¹ Ibidem, 54.

³² Ibidem, 57.

³³ Charles A. Coulombe, *The Pope's Legion. The Multinational Fighting Force that defended the Vatican* (New York 2008) 106.

³⁴ Zaal noemt er 1.800, Coulombe 1.500. Zie Zaal, *Vuist van de paus*, 84. En zie Coulombe, *The Pope's Legion*, 106.

³⁵ Coulombe, *The Pope's Legion*, 107.

Leger, maar stonden apart van de zoeaven. Ze waren al getraind, en behielden hun Franse leger uitrusting waaronder de Chassepot geweren. Wel droegen ze Pauselijke insignes.³⁶

De jaren 1866 en 1867 waren de jaren waarin het Pauselijke Leger daadwerkelijk slag leverden. Waar het leger eerst vooral de orde moest bewaken, patrouilles lopen om bandieten op te jagen en de grenzen aan het bewaken was, kwamen in deze jaren de veldslagen tussen Pauselijke troepen en Garibaldisten gesteund door Piëmontese troepen. De Pauselijke troepen waren in 1867 enigszins gegroeid ten opzichte van 1866. Commandant Kanzler had nu beschikking over 4.300 zoeaven.³⁷ De pauselijke troepen zouden verwickeld raken in verschillende kleine schermutselingen, maar ook drie grote veldslagen. Dit waren respectievelijk de Slag bij Bagnorea, de Slag bij Mentana en de Slag bij Monte-Libretti. Deze veldslagen werden gevierd als een pauselijke overwinning, maar de inbreng van Franse troepen met de nieuwste geweren en gedegen training werd en wordt vaak genegeerd.

Geïnspireerd door deze overwinningen van het Pauselijke Leger kwamen er nog meer vrijwilligers naar Italië om in dienst te treden. Het aantal zoeaven steeg daardoor ook in de jaren 1868 tot 1870.³⁸ Om deze nieuwe rekruten in te passen was er een structuurwijziging onder de zoeavenonderdelen nodig.³⁹ Deze herstructurering wordt ook beschreven in de rubriek 'Brief van een Zouaaf' in het *Weekblad van Tilburg*, waarvan we nu weten dat hij werd geschreven door frater Mauritius. Zo beschreef hij op 3 november dat 'Tot heder [4 nov 1868] waren er 3 bataljons zouaven, elk van 8 kompagnies: thans zijn er vier bat. elk van 6 komp. De twee laatste komp. van elk bataljon zijn nu in 't vierde bat. getreden, namelijk: de 7e en 8e van het 1e bat. zijn geworden de 1e en 2e; de 7e en 8e kom van het 2e bat. zijn geworden de 3e en 4e; en de 7e en 8e van het 3e bat. zijn geworden de 5e en 6e kompagnie van het 4e bataljon'.⁴⁰ Deze herstructurering van bataljons en kompagnies, had bovendien ten gevolg dat vrijwilligers door deze herschikking in andere bataljons konden worden geplaatst. Dit had ook mogelijke gevolgen voor de Nederlanders, immers kwamen ze daarmee met andere vrijwilligers in aanraking, en dus met andere gewoontes, culturen en manieren van communicatie.

Deze nieuwe aanwas van zoeaven had echter weinig te doen, aangezien er tot 1870 geen grote gevechten meer zouden uitbreken. Daarom moesten al deze troepen worden ingezet voor

---

³⁶ Coulombe, *The Pope's Legion*, 113.

³⁷ Bart Beard, *Pauselijke zouaven in Heusden: inventarisatie van de zouaven in het heemgebied van Onsenoort*, (Nieuwkuijk 2012) 12. Zie ook Coulombe, *The Pope's Legion*, 114; Sjaak Schraag, *Texelaars in het leger van de Paus. Het reisverslag van Cornelis Witte, zoeaaf van 1866-1868* (Amsterdam 2006) 23.

³⁸ Zaal, *Vuist van de Paus*, 115-119.

³⁹ Coulombe, *The Pope's Legion*, 114.

⁴⁰ 'Vierde Brief van een Pauselijk Zouaaf', *Weekblad van Tilburg*, 14-11-1868, 2. Geraadpleegd op Delpher op 18-10-2018, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:000023872:mpeg21:a0004>. Coulombe benoemt ook deze herstructurering. Zie ook Coulombe, *The Pope's Legion*, 114.

patrouille lopen langs de grenzen en de orde te bewaken, net zoals in de jaren voor 1867. Het zwaartepunt van de activiteiten kwam wel dichterbij Rome te liggen.⁴¹ Toen de Fransen troepen in 1870 definitief uit Rome vertrokken, werd de rode loper uitgelegd voor de Piëmontese soldaten om definitief het Pauselijke Leger te verslaan. Het revolutionaire leger dat Rome naderde had om de nabij 50.000 soldaten, generaal Kanzler moest Rome verdedigen met ongeveer 12.000 man.⁴² De Paus gaf in 1870 de opdracht aan zijn bevelhebbers om zich symbolisch te verzetten en zich over te geven nadat de eerste bres in de stadswallen van Rome was geslagen.⁴³ Na een bombardement en enkele schoten over en weer gaven de Pauselijke troepen zich over. Rome was gevallen en de Paus was verslagen. Het jaar 1870 en de overgave betekende het einde van het Pauselijke Leger, en het Zoeavenkorps werd ontbonden.

Indeling van het Zoeavenkorps

De Nederlandse vrijwilligers werden voornamelijk ingedeeld bij de zoeaven eenheden. Daarom is het van belang om een korte weergave te geven van deze eenheden, en waaruit deze bestonden. Op de volgende twee pagina's staan twee figuren die de indeling van het Zoeavenkorps illustreren. Van 1861 tot 1870 groeide het zoeavenkorps naar een omvang van in totaal vier infanterie bataljons, met elk zes compagnieën. Daarnaast waren er nog twee andere compagnieën. Enerzijds was er een depot compagnie, waar de rekruten werden getraind. Anderzijds was er de compagnie *hors rang*, bestaande uit de officieren, bedienden, kleermakers, schoenmakers, wapenmeester, muzikanten en de sappeurs.⁴⁴

De indeling van de compagnies was niet op basis van nationaliteit, met uitzondering van de leraren. Daarnaast was de indeling van de vrijwilligers niet permanent. Regelmatig werden zoeaven overgezet naar andere compagnies of zelfs naar andere bataljons of andere eenheden in het Pauselijke Leger.⁴⁵ Een voorbeeld hiervan is de zoeaaf Frans Aghina uit Alkmaar. Aghina werd eerst

---

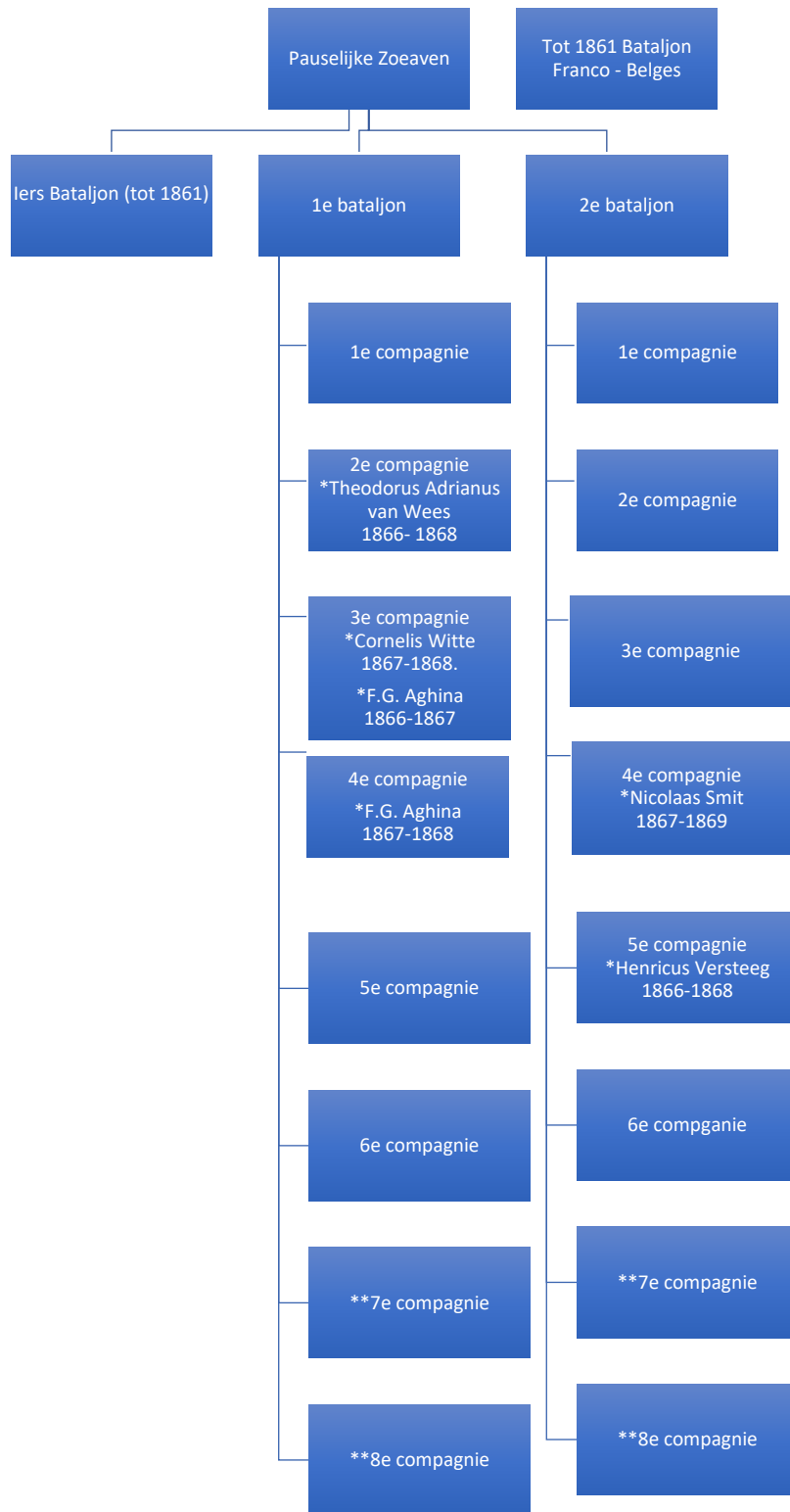
⁴¹ Zaal, *Vuist van de Paus*, 124-131.

⁴² Christoffor stelt het pauselijke leger op ongeveer 8.000 man, zoals ook Bearda en Goddeeris stelt. Zaal noemt geen aantallen, alleen dat de Zouaven tegen een vijfvoudige overmacht vchten. Coulombe stelt het Pauselijke Leger op 12.000 man, maar dat zijn ook de troepen buiten Rome. Zie: Coulombe, *The Pope's Legion*, 152-153; Broeder Christoffor, *epos der 3.000*, 209; Zaal, *Vuist van de Paus*, 132; Bearda, *Pauselijke zouaven in Heusden*, 15; John Goddeeris, *De Pauselijke Zouaven: met opgave van de vrijwilligers uit West-Vlaanderen* (Handzame 1978) 387.

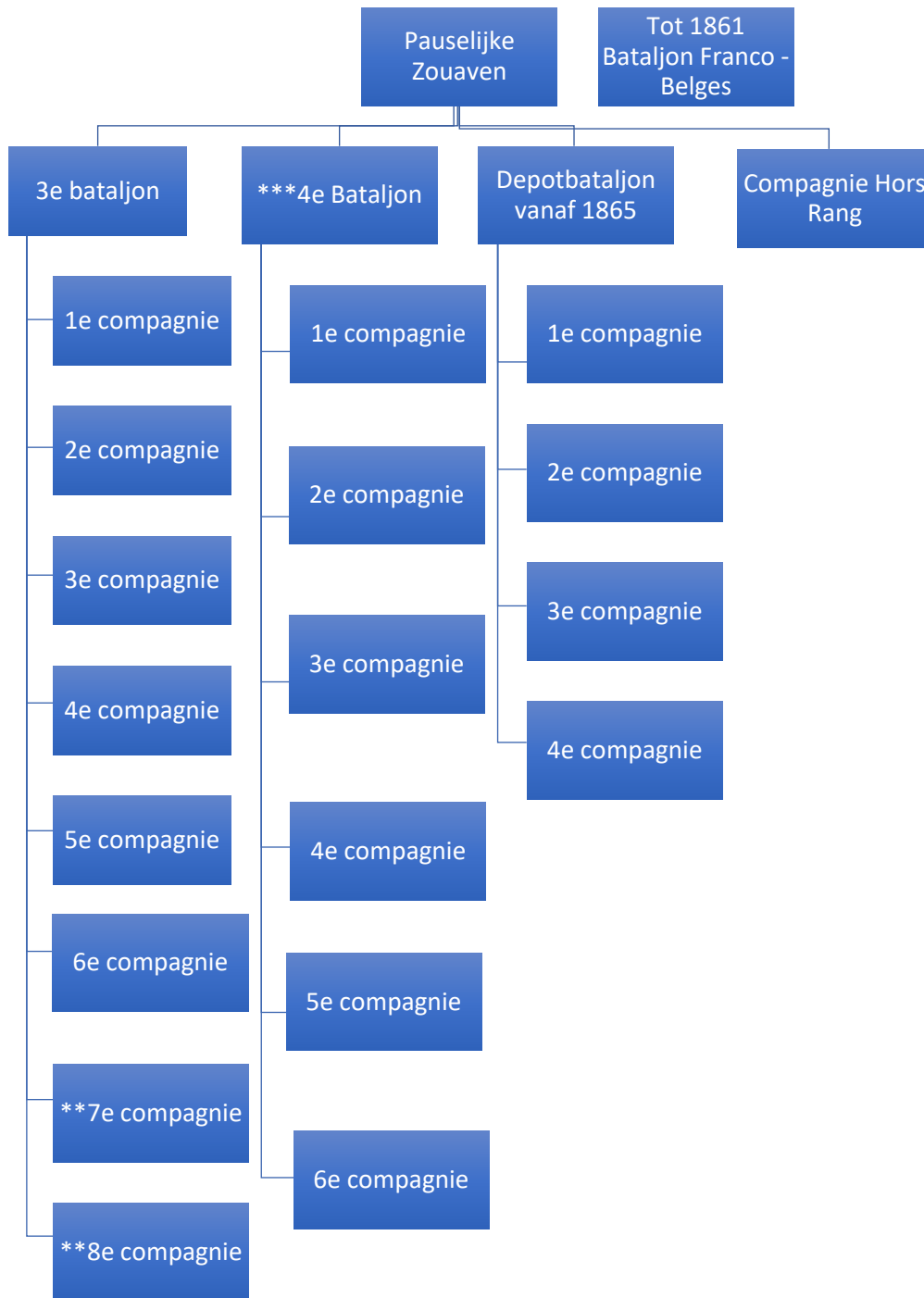
⁴³ Coulombe, *The Pope's Legion*, 152-154.

⁴⁴ Joseph Powell, *Two Years in the Pontifical Zouaves: a narrative of travel, residence and experience in the Roman States* (Londen 1871) 287. Online in te zien via de volgende link: [https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.\\$b515010;view=1up;seq=1](https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.$b515010;view=1up;seq=1)

⁴⁵ René Hardy en Lodolini Elio, *Les Zouaves pontificaux canadiens : comprenant l'origine des zouaves pontificaux canadiens* (Ottawa 1976) 69,87.

Figuur 2: Indeling Pauselijke Zeeavenkorps, tot en met 2e bataljon. De namen beginnend met een *zijn de Nederlandse zeeaven wiens ervaringen gebruikt zijn voor dit onderzoek. De onderdelen aangegeven met ** zijn opgeheven na de reorganisatie van het korps in 1868.

Figuur 3: Indeling Pauselijke Zouavenkorps, vanaf 3^e bataljon. De namen beginnend met een * zijn de Nederlandse zouaven wiens ervaringen gebruikt zijn voor dit onderzoek. De onderdelen aangegeven met ** zijn opgeheven na de reorganisatie van 1868. De onderdelen aangegeven met *** zijn geformeerd na de reorganisatie van 1868

ingedeeld op 6 April 1866 in de derde compagnie van het eerste bataljon tot 2 november 1867.⁴⁶ Toen werd hij namelijk bevorderd tot korporaal en werd hij overgeplaatst naar de vierde compagnie van het eerste bataljon.⁴⁷ Desalniettemin zorgde deze vorm van organisatie van de zoeaven eenheden ervoor dat er een grote mix van nationaliteiten in de eenheden ontstond. In totaal telde het Zoeavenkorps 25 verschillende nationaliteiten.⁴⁸ De Nederlanders hadden zoals eerder vermeld de grootste inbreng in aantal vrijwilligers, namelijk ongeveer 3.200 op het totaal van ongeveer 10.000.⁴⁹ In tabel 1 is de verdeling te zien van nationaliteiten in het zoeavenkorps in percentages uitgedrukt.⁵⁰

Tabel 1: Nationaliteiten van de zoeaven in het Pauselijke Leger van 1861-1870

Nationaliteit	In procenten van totaal aantal zoeaven
Nederland	32%
Frankrijk	27%
België	14,8%
Italië	6,7%
Canada	4,5%
Duitsland	2,3%
Ierland	1,7%
Engeland	1,1%
Spanje	0,9%
Zwitserland	0,4%
Overige nationaliteiten	8,6%

Deze stroom van Nederlandse vrijwilligers was een bijzondere prestatie, zeker gezien het feit dat in Nederland de katholieken een minderheid vormden.⁵¹ Ondanks deze meerderheid was Nederlands uiteraard niet de voertaal in het Zoeavenkorps. De officieren spraken vooral Frans, omdat hiermee ook goed gecommuniceerd kon worden met de officieren van de overige delen van het Pauselijke Leger.⁵² Dit hield echter in dat het voor niet Frans sprekende vrijwilligers onmogelijk werd om te promoveren tot officiers. Deze posten werden vooral bekleed door Fransen, Belgen,

⁴⁶ Notoboekje F. G. Aghina, Zouavenmuseum te Oudenbosch, pagina 14.

⁴⁷ Ibidem, 55.

⁴⁸ Ferdinand Nicolas Göhde, 'German volunteers in the armed conflicts of the Italian Risorgimento 1834-1870', *Journal of Modern Italian Studies* 14 (4: 2009) 461-475, aldaar 464.

⁴⁹ Broeder Christoffoor, *epos der 3.000*, 9.

⁵⁰ Schraag, *Reisverslag Cornelis Witte*, 23.

⁵¹ J.P. de Valk, *Roomser dan de paus? Studies over de betrekkingen tussen de Heilige Stoel en het Nederlands Katholicisme. 1815-1940* (Nijmegen 1998) 130.

⁵² Martijn Spruit, 'Helden en avonturiers. Nederlandse vrijwilligers in het leger van de paus 1860-1870' in *Jaarboek Centraal Bureau Genealogie* (Den Haag, 2012) 198-208, aldaar 201-203.

Zwitsers en enkele mensen van adel.⁵³ Voor de Nederlandse vrijwilligers, die niet de Franse taal beheerste, werd het daarmee vrijwel onmogelijk om te promoveren. Er was maar één Nederlandse officier, luitenant Looymans.⁵⁴ Een andere verklaring voor het feit dat er zo weinig Nederlandse officieren waren, is dat onder de Nederlandse vrijwilligers er geen tot de adellijke stand behoorden. Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld de Fransen, waar vrijwilligers die van adellijke komaf waren sneller konden promoveren.

De manier waarop het Zoeavenkorps werd ingedeeld en geleid had dus enkele gevolgen voor de Nederlanders. Omdat bij toewijzing van nieuwe vrijwilligers bij de zoeavenonderdelen niet werd gekeken naar nationaliteit, ontstonden er geen homogene eenheden. Gezien de procentuele en absolute aanwezigheid van de Nederlanders, had dit wel een optie geweest kunnen zijn. Desalniettemin was er dus geen Nederlandse compagnie of bataljon, of waren er compagnies en bataljons waarin de Nederlanders de meerderheid vormden. Dit is ook terug te zien in de organogrammen, waarbij de individuele Nederlandse zoeaven zoals Theodorus en Cornelis verspreid zijn over de verschillende bataljons en compagnieën. Bovendien kunnen we het tegenovergestelde wel vaststellen. Omdat de zoeaven niet werden ingedeeld op nationaliteit, bestonden de legeronderdelen uit een warmoes van nationaliteiten. Het was voor de Nederlandse vrijwilligers daarom vrijwel onmogelijk om niet in aanraking te komen met anderen nationaliteiten binnen het eigen legeronderdeel, en dus in aanraking te komen met verschillende talen, culturen en gewoontes.

Overige onderdelen van het pauselijke leger

Het Zoeavenkorps werd in de loop der jaren een van de grootste onderdelen van het Pauselijke Leger. Maar er waren nog meer eenheden die deel uitmaakte van het Pauselijke Leger. Het Legioen d'Antibes is al eerder voorbij gekomen, en zal niet verder op worden ingegaan. Ook bestond het leger uit enkele Zwitserse en Italiaanse eenheden. Enkele Italiaanse onderdelen waren een bataljon jagers, één infanterie regiment bestaande uit 1.000 man en een regiment Dragonders.⁵⁵ De artillerie was voornamelijk Italiaans, maar daar zaten ook een paar buitenlanders bij. Ook waren er enkele genietroepen in het Pauselijke Leger, maar hoeveel dit er in totaal waren is onbekend.⁵⁶ Daarnaast waren er nog enkele kleine eenheden die onderdeel uitmaakte van het Pauselijke Leger.

---

⁵³ Spruit, 'Helden en avonturiers', 202. Zie ook: Powell, *Two Years in the Pontifical Zouaves*, 287. Zaal, *Vuist van de Paus*, 61,119.

⁵⁴ Zaal, *Vuist van de Paus*, 72; Broeder Christoffor, *epos der 3.000*, 32.

⁵⁵ Hardy en Elio, *Les Zouaves pontificaux canadiens*, 69.

⁵⁶ Een van de meldingen van de genietroepen komt van Generaal Kanzler in een report aan Paus Pius IX. Daarin vermeld hij dat er op weg naar Monte-Rotondo 'eene compagnie sapeurs der genie' bestaande uit 80 man onder de troepen waren. Zie 'Rapport aan Zijne Heiligheid, onzen H.Vader Pius IX, roemrijk regerende',

Een van deze eenheden was de *Carabinieri Esteri*. Deze eenheid werd voor het eerst opgericht en toegevoegd aan het Pauselijke Leger in 1860. In 1870 bestond deze eenheid voor de helft uit Duitsers en de rest uit Zwitsers en enkele Oostenrijkers, met een totale sterkte van 1.262 man.⁵⁷ Deze eenheid had toegevoegd kunnen worden aan bijvoorbeeld Italiaanse eenheden, maar er werd voor gekozen om als het kon buitenlanders samen een eenheid te laten vormen. Daarom werden vaak Duitsers, Oostenrijkers, en Duitstalige Zwitsers in één eenheid geplaatst.⁵⁸ Het Ierse St. Patricks bataljon was bij de zoeaven een uitzondering van een eenheid die was samengesteld uit één nationaliteit. Dit vanwege de praktische overwegingen dat ze geen Frans konden en een slechte reputatie hadden. Dan konden ze maar beter als één groep apart worden gezet in plaats van te worden verdeeld over de verschillende eenheden.

Daarnaast waren er nog enkele hele kleine bewakingseenheden die konden worden ingezet door het Pauselijke Leger. Zo was er de Palatijnse Garde bestaande uit Italianen; de Zwitserse Garde en de Vaticaanse gendarmerie. Deze eenheden konden en werden ook echt ingezet in het Pauselijke Leger om te vechten, vooral in 1867 en 1870. Naast de officiële Vaticaanse gendarmerie, waren er nog enkele andere eenheden die dienst deden als ordehandhavers. Zo werden de zoeaven tijdens hun patrouilles in de steden en op het platteland bijgestaan door de *Squadriglieri*. Dit was een Italiaans korps waarvan de reputatie niet al te best was, het zou bestaan uit ex-bendeleden. Maar ze konden wel de zoeaven helpen als gids bij hun patrouilles.⁵⁹ Gelijkelijk aan de *Squadriglieri* was er de garde champêtres, dit waren bewapende boeren die in dienst waren gegaan bij de gendarmerie om voor het Pauselijke Leger te gidsen bij de patrouilles door de bergen. De garde champêtres was in totaliteit ongeveer 100 man groot.⁶⁰

Deze *Squadriglieri* en garde champêtres werden dus niet ingezet bij gevechtssituaties zoals de veldslagen bij Mentana en Monte Libretti. Maar de gendarmerie eenheden werden enkele keren wel ingezet als infanterie eenheden, zoals bij de slag van Mentana. Onder meer Frater Mauritius zag de gendarmerie als onderdeel van de totale troepensterkte in aanloop van de slag bij Mentana en als onderdeel van de infanterie: 'Van 25 tot 31 oktober vereenigden zich de Pauselijke troepen die tot dan toe nog eenige steden bezet hadden binnen Rome. ... De spits bestond uit 10 Gendarmen te paard en één Brigadier. De voorhoede der kolonne 1 peleton Dragonders, eene sectie geschut en drie kompieën Zouaven van het 1ste Bataillon. ... . Eene batterij van zes stukken was tusschen de twee

---

Weekblad van Tilburg, 21-12-1867, 2. Geraadpleegd op Delpher op 08-11-2018, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:000023759:mpeg21:p002>

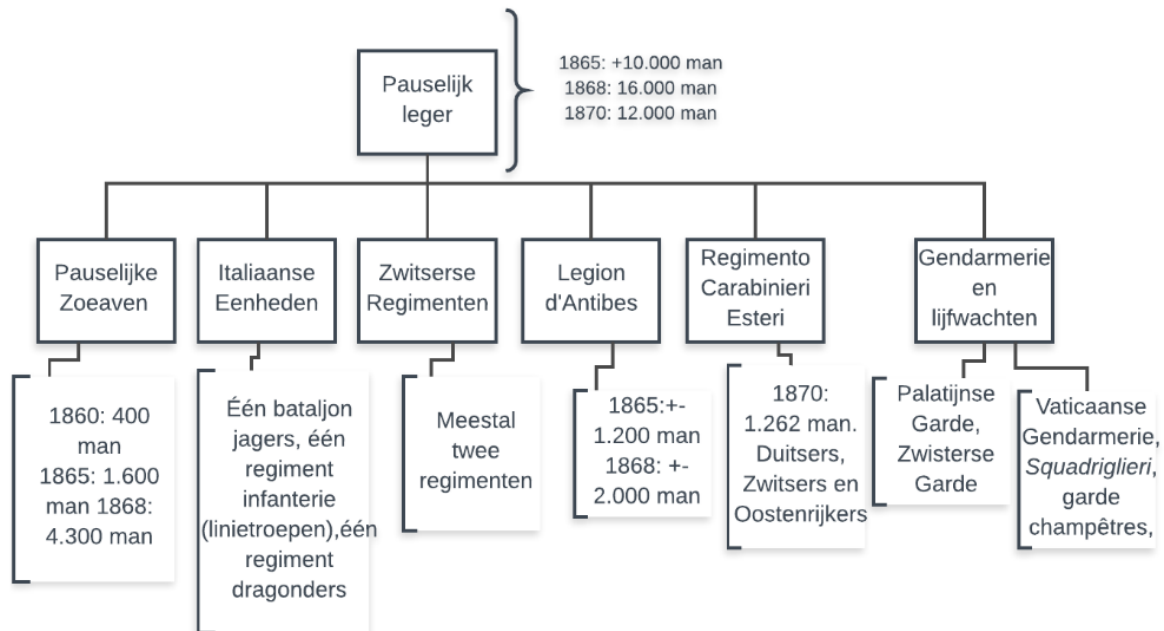
⁵⁷ Göhde, 'German volunteers', 464.

⁵⁸ Ferdinand Nicolas Göhde, 'A new military history of the Italian Risorgimento and the Anti-Risorgimento: the case of transnational soldiers', *Modern Italy* 19 (1: 2014) 21-39, aldaar 28-30.

⁵⁹ P. van Essen, *Voor paus en koning: een korte geschiedenis van de Nederlandse zouaven 1860-1870* (Oudenbosch 1998) 21.

⁶⁰ Notoboekje F. G. Aghina, Zouavenmuseum te Oudenbosch, pagina 18-19.

Bataillons Zouaven verdeeld, verder volgend eenige Sapeurs en Gendarmen te voet. Het Pauselijke leger aldus zamengesteld had een effectief van 2913 man'.⁶¹ Daarnaast doen enkele zoeaven nog melding van de *Civique militaire*, die ze zelf benoemen als een noodkorps lijkend op de Nederlandse schutterijen.⁶² Onderstaand is in figuur 4 een illustratieve weergave van het gehele Pauselijke Leger van 1860 tot 1870.

Figuur 4: Indeling van het Pauselijke Leger, lopend van 1860 tot 1870.

Conclusie

Uit dit hoofdstuk is gebleken dat in de periode van 1860 tot 1870 het Pauselijke Leger een enorme transformatie had voltrokken. Van 5.000 troepen in 1860, naar 16.000 troepen op het hoogtepunt in 1868, en op het laatst een grootte van 12.000 man in 1870. Het Pauselijke Leger was in 1860 een ongetraind zootje. Vanaf 1861 vormden buitenlandse vrijwilligers een groot onderdeel van het leger, en deze vrijwilligers bleven maar toestromen. De meeste buitenlanders werden onderverdeeld in het zoeavenkorps. Daar werden ze onderverdeeld in de verschillende bataljons en compagnieën, zonder te kijken naar afkomst. De verscheidenheid was in dit legeronderdeel dan ook erg groot, met meer dan 25 verschillende nationaliteiten. Daarnaast werden er buitenlanders ingedeeld in het korps

⁶¹ Brieven van Frater M. Mauritius, Pauselijke zoeaaf vanaf 20 februari t/m 25 december 1866. Brief Mentana november 1867. Pagina 1.

⁶² Brieven van Frater M. Mauritius, Pauselijke zoeaaf vanaf 20 februari t/m 25 december 1866. Brief Rome den 17 december 1866. Pagina 1. Frater M. Mauritius.

Carabinieri Esteri, en was er een Frans vrijwilligers eenheid, het Legioen d'Antibes. Tot slot waren er nog enkele kleinere eenheden die het Pauselijke Leger aanvulden zoals huurlingenregimenten, verschillende gendarmeries en gewapende burgers.

De Nederlandse vrijwilligers hadden zowel procentueel als absoluut een grote aanwezigheid in het Zoeavenkorps, en daarmee in het Pauselijke Leger. Het was daarmee vrijwel onmogelijk om niet in aanraking te komen binnen het leger met anderen nationaliteiten, en daarmee gepaard gaande andere talen, culturen en gewoontes. Omdat bij toewijzing van nieuwe vrijwilligers bij de zoeavenonderdelen niet werd gekeken naar nationaliteit, ontstonden er geen homogene eenheden. De Nederlanders waren echter vooral aanwezig in het Zoeavenkorps, waar ze verspreid over de verschillende compagnieën en bataljons werden ingedeeld. Van de andere legeronderdelen was er vooral contact met de Fransen in het Legioen d'Antibes en de Italiaanse troepen. Met de overige legeronderdelen was maar sporadisch tot geen interactie.

Nu de indeling van het Pauselijke Leger is behandeld, en de plaats van de Nederlandse vrijwilligers wat beter kan worden ingekaderd, wordt het tijd om te kijken naar de communicatie en interactie van deze Nederlandse zoeaven met de lokale bevolking, de medesoldaten in het Pauselijke Leger, en in mindere mate de vijand. Aangezien de meeste Nederlanders geen Frans of Italiaans machtig waren, stuiten ze op enkele communicatieve problemen. Welke problemen dat waren en hoe deze werden opgelost wordt in het volgende hoofdstuk beschreven.

Hoofdstuk 2: Communicatieve en interactieve problemen

Duizenden Nederlanders trokken van Nederland naar Rome, en onderweg stuitten ze al op de eerste communicatieve problemen. Vanuit Oudenbosch werd vaak nog een stop gemaakt in Brussel om van daar naar Frankrijk en uiteindelijk Italië te vertrekken. En in Brussel waren al meteen de eerste ontmoetingen met niet Nederlands sprekende mensen, namelijk de Frans sprekende Brusselaars. Cornelis Witte ondervond dit ook op zijn weg naar Brussel. In de trein van Antwerpen naar Brussel werd deze wereldreiziger in de dop nog geholpen door een reisgenoot die zowel Frans als Nederlands sprak, maar in Brussel scheidden hun wegen. Bij het Pauselijke Comité, waar zoeaven zich moesten melden, kwam het gemis van zijn reisgenoot naar boven. Door een broeder werd hij naar enkele heren gestuurd. Deze bleken de leden van het Comité te zijn. Vervolgens werden zijn papieren bekeken en hevig gediscussieerd. Helaas voor Cornelis begreep hij er niets van, want ‘alles ging in het Frans, zodat ik er niets van kon verstaan’.⁶³ Voor zijn verblijf in Brussel was hij toegewezen op een dienstmeid, die wel Nederlands sprak.⁶⁴ Andere zoeaven hadden gelijken ervaringen bij aankomst in Brussel.

En dan moesten ze Italië nog bereiken, waar men Frans, Duits en Italiaans kon horen, maar weinig Nederlands. Dat stelt de Nederlandse vrijwilliger natuurlijk voor een paar praktische communicatie problemen. In de inleiding bleek dat transnationale legers met verschillende problemen kampten. Er waren verschillende culturen, gewoontes en talen die samenkwamen bij transnationale legers, en die ook met elkaar konden botsen. Vooral het verschil in taal versterkte communicatieve problemen, waardoor men elkaar niet begreep. Deze communicatieve en interactieproblemen zullen in dit hoofdstuk worden behandeld en onderverdeeld worden in drie categorieën. Allereerst de categorie alledaagse communicatie en interactie problemen. De Nederlanders mochten hun eigen geld meenemen en kregen een karig loon voor hun vrijwillige bijdrage aan de strijd. Maar hoe kochten ze spullen als ze geen Italiaans konden? En hoe bleven ze op de hoogte van het laatste nieuws? En hoe zorgden ze dat ze in contact bleven met het thuisfront? Dit soort problemen vallen onder de alledaagse problemen.

Vervolgens waren er door de taalverschillen de religieuze opgaven. De Nederlanders waren katholiek, en waren van plan om hun geloofsbelijdenis in Italië gewoon voort te zetten. Maar er waren niet veel Nederlands sprekende paters in Italië. Hoe losten ze dit op? Welke diensten konden ze bijwonen? En welke oplossingen werden bedacht om ondanks hun taalprobleem hun religieuze praktijken in Italië voort te zetten?

---

⁶³ Schraag, *Reisverslag Cornelis Witte*, 66.

⁶⁴ Ibidem, 67.

En tot slot is er de militaire categorie. Zoals uit het vorige hoofdstuk is gebleken, bevatte het Pauselijke Leger een groot aantal nationale identiteiten. Al deze nationaliteiten namen hun eigen culturen en gewoontes mee. Deze konden onderling botsen en complicaties tussen de vrijwilligers veroorzaken. Voor de legerleiding van het Pauselijke Leger was er de taak weggelegd om zo veel mogelijk uniformiteit te creëren. Zo werden alle rekruten, zonder onderscheid te maken in land van herkomst, voor een aantal weken getraind in Velletri. Maar hoe gingen de Nederlanders met deze training om, waarvan het overgrote deel in het Frans was? En hoe werd er gecommuniceerd in de verschillende gevechtssituaties? Het zal blijken dat er voor alle drie deze categorieën communicatieve en interactieve opgaves, ingenieuze oplossingen waren om deze te verhelpen.

Alledaagse communicatie en interactie problemen

Wanneer nieuwe zoeaven aankwamen, brachten ze in het begin de meeste tijd door in Rome en Velletri. Rome was natuurlijk een grote stad, waar in de meeste behoeften van de zoeaven nog kon worden voorzien. Velletri was ook een redelijke grote stad, en door de al langere aanwezigheid van de zoeaven aldaar, hadden de winkeliers zich aangepast aan de behoeften van de zoeaven. Maar wanneer de zoeaven op patrouille werden gestuurd naar de grenzen of in het pauselijke gebied, kwamen ze natuurlijk in kleinere dorpen en steden. Daar hadden sommige mensen zelfs nog nooit een zoeaaf of een buitenlander gezien. Voor hun diensten in het Pauselijke Leger kregen de zoeaven een vergoeding, waarmee ze eten, drinken en andere goederen zoals souvenirs konden kopen. Voor de zoeaaf was het soldij, uitbetaald in de munt bajokken⁶⁵, voor hun periode in de steden voldoende. Maar wanneer ze in de buitengebieden waren en zelf hun eten moesten kopen, werd het soldij toch wat krap.⁶⁶ Deze munten waren in het begin voor de Nederlanders vreemd, maar de volgende opmerking van Cornelis Witte werd ook door de andere Nederlandse zoeaven gedragen: 'Verwonderd bekijk ik de eerste bajokkies, want dit ziet er heel anders uit als het Hollandse geld. Maar hoe vreemd het geld ook is, niets leert men zo spoedig als dat kennen'.⁶⁷

Met hun geld op zak konden de zoeaven hun souvenirs, eten en drinken kopen. Al gauw bleek echter dat de handelaren alleen maar Italiaans spraken, wat de zoeaven niet machtig waren. In Rome konden sommige verkopers nog een beetje Frans, maar op patrouille was dit al onmogelijk voor de lokalen bevolking. Bovendien spraken de meeste Nederlanders geen Frans, waardoor als de verkopers al deze taal machtig waren, ze waren aangewezen op de hulp van Belgische zoeaven die zowel Vlaams als Frans konden spreken. Zodoende bleef er eigenlijk maar een optie over, praten met

---

⁶⁵ In het Italiaans *baiocchi*.

⁶⁶ Schraag, *Reisverslag Cornelis Witte*, 59.

⁶⁷ *Ibidem*, 70.

hun handen en voeten. In zijn opgeschreven herinneringen, geeft zoeaaf Jan Moet uit Vinkeveen een inkijk in het handelen en kopen van spullen wanneer de zoeaven op patrouille waren: 'Doordat we soms verre van onze Compagnie verwijderd waren en in de onzekerheid hoevele er steeds aanwezig waren, konden wij wel geld maar geen eten krijgen, zoodat ieder dan ook maar zijn eigen kok moest zijn. Maar om aan de winkelwaren te komen? Daar men in de dorpen geene winkels aantreft, wel pakhuizen en dan de taal! Bijvoorbeeld: men wil spekpannenkoek eten. Ge gaat naar zo een zoogenaamd pakhuys, dat veelal gesloten is, maakt lawaaij, de Buuren gaan de eigenaar roepen, die dan ook hard komt hollen, die met groote oogen je aanzien en iets zegt dat je niet verstaat, ge zegt op zijn Hollandsch (dat hij niet verstaat): " Geef me een kop meel!" Schouderophalend zegt hij: " non capice" (niet verstaan). "kop meel" (er op wijzend). " Ah Varina!" "Een half pond spek." Antwoord: " pek, pek, pek?" Wij wijzen er op. " Ah, lardo!" Alzoo gaat men met de schat naar het tijdelijke verblijf, terwijl anderen ook hunne inkoop op die wijze bij andere zoogenaamde winkels hebben gedaan. Ieder schrijft de naam der ingekochte waren in twee talen met potlood op de witte buitenmuur, zodat ieder op straat de dictionaire kan bestudeeren. Zoo gaat het in bijna alle detachementen. Op de bevolking ten platte land kunt ge als vrienden niet veel rekenen, zoodat we alle tijden zoo hadden doorgesukkeld'.⁶⁸ Deze anekdote laat zien dat de zoeaven elkaar probeerden te helpen. Door op de buitenmuur de producten in twee talen op te schrijven, zou het voor de volgende patrouille zoeaven een stuk makkelijker worden om hun etenswaren te kopen. Bovendien begon dit 'boodschappenlijstje' maar met twee talen, maar kon het worden uitgebreid met meerdere talen al naar gelang de nationale en taalkundige samenstelling van de patrouilles die langskwamen. Een ingenieuze oplossing voor een alledaags communicatie probleem.

De winkels in de grotere steden en dorpen van Italië waren echter evenmin de winkels zoals de zoeaven in Nederland gewend waren. Volgens Jan Moet was aan de buitenkant niet te zien wat de winkel verkocht, en hadden de meeste winkels ook een kroeg functie waar men kon eten en drinken. Zo beschrijft hij als volgt de winkels in Velletri: 'De winkels zijn niet zeer aantrekkelijk. Men kan veelal niet zien wat er te koop is. Ze gelijken veelal op Pakhuizen met zeer kleine raampjes met ijzeren traliën en zonder glazen. ... Gaat men een wijnhuis binnen dan ziet men rechts en links reijen met vaten liggen van 2 meter hoogte en soms nog grooter. Men neemt plaats op een lange houten ruwe bank terwijl een overlans doorgezaagde boom tot tafel dient. De Wijn is uitstekend (voor 15 cent per liter). Docht terwijl men dan gezellig zit te praten komt soms een ezel en bevuilt den bezoeker, terwijl de kippen op de zoogenaamde tafel vliegen om te zien of er wat tot hunne gading is. Want er koomen zo nu en dan kooplieden die de bezoekers gebraden kastanjes, gekookte eijeren of

---

⁶⁸ Herinneringen van Jan Pieter Moet uit Haarlem 1866-1867, origineel in het archief van het Zouavenmuseum te Oudenbosch, pagina 15.

ingemaakte olijfpitten aanbieden'.⁶⁹ Hieruit blijkt een cultuur verschil van wat een Nederlander verstaat onder een winkel, en wat ze aantreffen in Italië. Met handen en voeten konden de Italianen en de Nederlandse zoeaven met elkaar dus toch communiceren. Ook al ging het natuurlijk weleens fout, zoals Jan Moet ook had meegemaakt. Toen hij voor zijn koffie wat melk bestelde, begreep de kelner dat niet en kreeg Jan rum om in zijn koffie te doen.⁷⁰

Zoals al eerder vermeld, was het soldij van de soldaten net aan genoeg om eten en drinken te kopen. Naast een communicatie probleem voor het kopen van eten en drinken, was er ook een botsing van cultuur en gewoonten omtrent eten en drinken. Qua drinken werd er vooral wijn gedronken, aangezien andere dranken in Italië minder goed te verkrijgen waren. Dit terwijl de Nederlanders meer gewend waren aan bier. Niet onbelangrijk voor de zoeaven was dat de wijn relatief goedkoop was. Echter kon de kwaliteit van wijn nogal verschillen. Menigmaal beschreven de zoeaven wanneer ze een dorp of stad bezochten de bijzonderheden van de plaats, maar vooral de prijs en de kwaliteit van de lokale wijn.⁷¹ Waar de wijn voor de zoeaven op een gegeven moment een gemeengoed werden, was het Italiaanse eten voor de Nederlanders flink wennen. Ook Theodorus had in het begin problemen met het voedsel: 'De kost die wij in Italië kregen was zeer vreemd voor ons. Hij bestond meest uit macaroni, bonen, rijst, aardappelen, en altijd goed ossevlees. Die kost was voor ons zeer vreemd, maar wij werden er ten laatste aan gewoon. In de bergen was het met het voedsel wat minder, vooral met het vlees. Hier kregen we uitsluitend schape – en geitenvlees. Boter ziet men hier zeldzaam. Ons brood was zeer goed'.⁷² Als Nederlanders beland in Italië is het natuurlijk niet vreemd dat ze in het begin onbekend waren met het voedsel. Al naar gelang hun verblijf in Italië, raakten de meesten Nederlanders net zoals Theodorus gewend aan de Italiaanse kost.

Over het dagelijkse eten en drinken werd door een enkeling ook over naar huis geschreven. Nicolaas Smit⁷³, net zoals Cornelis Witte afkomstig uit Texel, schreef hierover in zijn brieven naar zijn familie op Texel. Een gemiddelde dag zag er volgens Nicolaas als volgt uit: 's Morgens om vier uur is het reveille en dan krijgen we een ferme bak koffie met suiker en om de andere dag een wit brood van ruim drie ons zwaar. 's Morgens om negen uur krijgen wij een fikse bord soep met een portie vlees en wit brood erbij. Wij krijgen ook 's middags witte boontjes met uiensaus, dan weer rijst met salade en een paar eieren, dan weer heerlijke nieuwe aardappelen, die ik al twintigmaal gegeten heb

---

⁶⁹ Herinneringen Jan Moet, Zouavenmuseum te Oudenbosch, pagina 14.

⁷⁰ Ibidem, 26.

⁷¹ Zie naast de vorige passage van Jan Moet ook: Notoboekje F. G. Aghina, Zouavenmuseum te Oudenbosch, pagina 47; Schraag, *Reisverslag Cornelis Witte*, 93; Wouters, *'Een handbreed kleiner dan de Heer'*, 23.

⁷² Wouters, *'Een handbreed kleiner dan de Heer'*, 22.

⁷³ Nicolaas was in dienst van 13 april 1867 tot 8 februari 1869, en was ingedeeld bij de 4^e compagnie van het 2^e bataljon. Hij stierf in Italië niet aan oorlogsverwondingen, maar aan hevige koorts enige weken voordat hij terug zou keren naar Nederland. Zie: Schraag, *Reisverslag Cornelis Witte*, 41.

voordat men in Nederland aan nieuwe aardappelen denkt'.⁷⁴ Goed eten was ook erg belangrijk voor de zoeaven, omdat het patrouilleren in de bergen en het platteland zeer vermoeiend was. De compagnie van Cornelis Witte ging in 1867 zelfs in staking terwijl ze op patrouille waren, omdat het eten te weinig en van zeer slechte kwaliteit was.⁷⁵

Als de Nederlandse Zoeaven in Rome waren, hadden ze zelfs de kans om daar Hollandse kost te eten. De Sociëteit der Hollandse Zouaven, of Hollands Casino, was gelegen aan de Piazza Farnese.⁷⁶ Het Hollands Casino was ook het trefpunt voor de Nederlanders om hun brieven te versturen en ontvangen. Tot de oprichting van het Casino zaten de Nederlanders met het communicatieve probleem hoe in contact te blijven met het thuisfront. Ze wisten namelijk niet van te voren waarheen ze gedetacheerd werden. Daardoor wist het thuisfront niet waarheen ze hun brieven in Italië moesten sturen. Het Casino bracht oplossing voor dit communicatieve probleem. De familieleden konden vanuit Nederland hun brieven naar het Casino in Rome brengen, van waaruit Pater Wilde ervoor zorgde dat de post werd doorgestuurd naar de desbetreffende compagnie of bataljon van de zoeaaf op patrouille.⁷⁷ Daarnaast konden de Nederlanders in het Casino internationale kranten lezen in de leeszaal, koffie drinken, en was er een kleine ziekenboeg.

Het Casino werd daarmee een druk bezochte plek voor de Nederlanders indien ze in Rome gestationeerd waren of daar een paar dagen op verlof waren. Daarnaast was het Casino de plek voor Nederlanders om met elkaar contact te houden. Zoals in het eerste hoofdstuk beschreven, werd men niet ingedeeld op basis van nationaliteit in het zoeavenleger. Dit kon inhouden dat als een groep Nederlanders uit Nederland vertrok, deze niet bij elkaar werden ingedeeld in het Zoeavenkorps. Zo vertrok Jan Moet vanuit Haarlem met twee stadsgenoten, maar werden ze bij aankomst in Rome in verschillende onderdelen ingedeeld.⁷⁸ Bij het Casino kon men afspreken of berichten worden achtergelaten voor Nederlanders in andere onderdelen, om toch met elkaar in contact te blijven. Het Casino had daarmee dus uitkomst gevonden voor verschillende van de alledaagse problemen van de Nederlandse zoeaaf. Allereerst het cultuur probleem van de Italiaanse kost, waar ze bij het Casino 'Nederlands' konden eten. Ten tweede zorgde het Casino ervoor dat het contact tussen Nederlandse Zoeaven in verschillende onderdelen in stand bleef. En tot slot en wellicht het belangrijkste, het Casino zorgde voor een communicatieve verbinding met het thuisfront van de Nederlanders, waardoor daarmee op geordende en regelmatige wijze contact kon worden gehouden.

De alledaagse communicatieve en interactie problemen richtten zich dus vooral rondom de Franse en Italiaanse taal. Dit taalprobleem is des te opmerkelijker indien deze wordt vergeleken met

---

⁷⁴ Schraag, *Reisverslag Cornelis Witte*, 58.

⁷⁵ *Ibidem*, 89.

⁷⁶ Broeder Christoffoor, *epos der 3.000*, 54,104; Zaal, *Vuist van de Paus*, 121.

⁷⁷ Zaal, *Vuist van de Paus*, 121

⁷⁸ Herinneringen Jan Moet, Zouavenmuseum te Oudenbosch, pagina 4&7.

de taalproblemen bij andere transnationale legers zoals beschreven in de inleiding. Zo kwam naar voren dat de Belgische troepen in ballingschap op Engelse les gingen zoals beschreven in het artikel van Allen. Dit was niet alleen maar om de bevelen te begrijpen, maar ook om met de bevolking te kunnen interacteren.⁷⁹ Webster schreef in haar boek hetzelfde over de Poolse troepen in Groot-Brittannië.⁸⁰ Maar in de Kerkelijke Staat gebeurde dit niet. Er werd niet aangemoedigd om Italiaans te leren door de buitenlandse vrijwilligers, waardoor de interactie met de lokale bevolking werd bemoeilijkt. Uit het artikel van Cowman bleek dat in de Eerste Wereldoorlog de Franse bevolking aan het front, en dan voornamelijk de handelaren, probeerden Engels te leren.⁸¹ In de Kerkelijke Staat was hiervan geen sprake, maar dit was minder opmerkelijk. Er waren onder de zoeaven een tal van nationaliteiten en talen, waardoor het voor de lokale bevolking praktisch onmogelijk zou zijn geweest om deze in enkele jaren allemaal onder de knie te krijgen.

Religieuze communicatie en interactie problemen

De motivatie van de Nederlanders om vrijwillig te gaan vechten voor de Paus in Italië, was voornamelijk religieus geïnspireerd. Deze katholieke jongeren waren voorts van plan om hun geloofsbelijdenis in Italië gewoon voort te zetten. Deze geloofsbelijdenis bestond uit onder meer het blijven bezoeken van kerkelijke diensten, dagelijks gemeenschappelijk bidden, biechten bij een geestelijke en het blijven volgen van de heiligenkalender⁸². In hun vrije tijd en tijdens hun verlof bezochten de zoeaven de vele kerken en kloosters die de Kerkelijke Staat rijk was. De Sint-Pieter was natuurlijk een grote trekpleister voor de zoeaven, maar op patrouille werd menigmaal een tussenstop gemaakt bij kloosters die op de route lagen of bij kerken die een relikwie van een heilige bewaarden. Deze bezoeken hadden echter meer trekken van toeristische excursies, en vaak was het ook een combinatie van toerisme en geloofsbelijdenis. Hierover werd ook veelvuldig in brieven naar het thuisfront beschreven, of kregen zelfs aparte hoofdstukken in hun dagboeken, reisverslagen of herinneringen.

Theodorus beschreef bijvoorbeeld wat hij allemaal in 1867 in de Goede Week had gezien in Rome. Op maandag de hoofden van Petrus en Paulus in de Sint Jan van Lateranen, op dinsdag de kerk van Maria Maggiore waar de kolom staat waaraan Christus geselsd was, op woensdag de Sint Pieter bezocht waar hij een stuk van het Heilige Kruis en tal van andere relikwieën had gezien, op Witte Donderdag op het Sint Pietersplein de zegening van de paus bijgewoond, op goede vrijdag de

---

⁷⁹ Allen Jr, 'Britain revives the Belgian Army', 82.

⁸⁰ Webster, *Mixing it*, 168-173.

⁸¹ Cowman, 'Touring behind the lines', 110.

⁸² Een heiligenkalender geeft de naamdagen aan van verschillende heiligen gedurende het jaar. In vergelijking met Nederland werden deze naamdagen in Italië grootser gevierd volgens de Nederlandse zoeaven.

Heilige Trap bezocht, op Paaszaterdag opnieuw de Sint Pieter bezocht en op Eerste Paasdag de Pontificale Mis in de Sint Pieter bijgewoond. Kortom, 'wat wij [Theodorus en zijn groepje vrienden] in de Goede Week gezien hebben, is bijna niet op te noemen'.⁸³ Uit het dagboek van Theodorus komen menige beschrijvingen voor van religieuze dagen in Italië en hoe hij deze beleefde. Uit deze beschrijven komt zeker een toeristische aspect naar boven, waarin hij zich verwonderd over de pracht en praal van de verschillende kerken of de waardigheid van bijvoorbeeld een stille tocht die voorbij komt. Maar daarnaast hadden deze bezoeken ook een religieus karakter, waar stil werd gestaan bij het katholieke geloof, waarbij Theodorus werd gesterkt in zijn beslissing om naar Italië te gaan en het katholieke geloof te verdedigen.

Tijdens hun verblijf in Italië liepen de Nederlanders echter tegen enkele communicatieve problemen aan voor hun geloofsblijdenis. Er waren kerken genoeg in de Kerkelijke Staat waar de zoeaven diensten konden bijwonen. Deze diensten werden echter opgedragen in het Frans, Italiaans of het Latijn. Dit werd door het merendeel van de Nederlanders niet verstaan. Desalniettemin bezochten ze wel deze diensten, in de hoop er iets van te begrijpen. Zo ook Frans Aghina. Op 12 oktober 1866 volgde hij in Vevelli een mis, maar begreep er weinig van: 'Den volgenden morgen 7 uur vertrokken wij met 30 man derwaarts, daar werd juist toen eene missie gegeven door de Eerw. Paters Redemptoristen, dewelke druk bezogt werd, bijna dag en nacht was er volk in de kerk en werd er gepredikt; die paters deden wat hun best, het was jammer voor ons dat wij hun niet verstaan konden'.⁸⁴ Frans Aghina bleef dus diensten bezoeken, ondanks dat door de taalkundige problemen hij de diensten niet kon volgen. Het bijwonen van een dienst was daarmee dus belangrijker volgens Frans, dan het daadwerkelijk van minuut tot minuut te kunnen volgen van de dienst. Dit gold natuurlijk niet alleen voor Frans, maar voor nog meer Nederlandse vrijwilligers. Ondanks dit taalkundige communicatieprobleem, waren de Nederlanders niet van plan om de diensten te missen.

Naast kerkdiensten waren er ook tal van religieuze zegeningen die de zoeaven ontvingen. En ook bij deze zegeningen hadden de Nederlanders vaak geen idee waarmee ze eigenlijk gezegend waren. Jan Moet ging met een kleine groep zoeaven op audiëntie bij de paus. Na enige verwarring met de Zwitserse Garde, mochten ze plaats nemen in de wachtkamer waarna de paus vanzelf naar hun toe zou komen. Uiteindelijk kwam de paus, en zegende de zoeaven: 'Maar toen hij tot ons naderde en langst ons liep om ons ieder in het bijzonder zijne zegen te geven, vielen wij allen zeer eerbiedig aan zijne voeten. ... Met de zegengeving was ik nummer 2 en meteen greep ik zijne rechterhand en kuste die op de Visscherring. Dat oogenblik is nooit te vergeeten. Toen dat afgelopen was zeide hij ons iets dat wij niet verstonden. Eindelijk zeide hij: " de bae" en dadelijk stonden we

---

⁸³ Wouters, *'Een handbreed kleiner dan de Heer'*, 29-32.

⁸⁴ Notoboekje F. G. Aghina, Zouavenmuseum te Oudenbosch, pagina 29.

allen tegelijk op. Nu vroeg hij wie er fransch sprak, waarop een Belg ons tot tolk was. Eerste zeide hij ons, dat de zegen die we ontvangen hadden ook strekte tot en met onze familie in de derde graad en dit aan hun konden schrijven'.⁸⁵ Vervolgens wenste de Paus de zoeaven een hartelijk welkom in de Kerkelijke Staat. Als er echter geen Frans en Vlaams sprekende Belg zich in dit groepje had bevonden, hadden de zoeaven waarschijnlijk wel de zegening gekregen, zonder te weten wat de zegening inhield. De vergelijking met de kerkdiensten is daarmee snel gemaakt. Een tolk of gids die meerdere talen sprak was dus ook voor deze religieuze activiteiten van de Nederlandse zoeaven zeer wenselijk.

Het gemis van een Franstalige gids bleek bijvoorbeeld te gelden voor Frans Aghina toen hij op audiëntie ging bij de paus. Deze gaf aan Frans en zijn medezoeaven een medaille en zegening in het Frans, waarvan hij op dat moment niet wist wat het betekende.⁸⁶ Maar om bij elk evenement een tolk of gids mee te nemen voor elke Nederlandse zoeaaf was natuurlijk ook niet praktisch. Bovendien waren de Nederlanders niet de enige zoeaven die met dit taalkundige communicatieprobleem zaten. Daarom werden er enkele diensten in meerdere talen gehouden. Een half jaar later dan in de vorige passage van de Franse kerkdienst, woonde Frans Aghina een dienst bij die in drie talen werd gehouden. Op 15 maart 1867 'had de algemene kommunie plaats en vooraf gegaan door de officieren naderde bijna het geheele regiment tot de H. tafel. Des namiddags hield de Eerw. Pater Verheijen een roerende aanspraak in drie talen en gaf ons daarna de pauselijke zegen'.⁸⁷ Deze dienst was natuurlijk te begrijpen voor de Nederlanders. Maar meertalige diensten losten natuurlijk ook het probleem op voor de andere nationaliteiten in het zoeavenkorps zoals voor de Duitsers, Belgen en Fransen. Echter, waren deze diensten meer uitzondering dan regel, en werden deze vooral in Rome en een enkele keer in grotere steden zoals Velletri gehouden. Een oplossing op de lange termijn waren deze meertalige diensten daarom niet voor het religieuze communicatieprobleem.

Gelukkig voor de Nederlandse zoeaven, waren er wel enkele geestelijken die Nederlands spraken en die af en toe een dienst hielden. De bekendste Nederlandse geestelijke was Pater Wilde, die ook verantwoordelijk was voor het reilen en zijlen van de Hollandse Sociëteit. Daar kon men dus ook een audiëntie aanvragen bij Pater Wilde.⁸⁸ Daarnaast kwamen er enkele malen paters over uit Nederland om een dienst te houden. Zo waren in de maand juni van 1867 een paar Nederlandse diensten die Theodorus had bijgewoond: 'Op 14 Juni [1867] hebben wij in onze Congregatie een sermooon van de Eerw. Heer Boeringe, deken van Weert. Op de 16 juni weer een sermooon, en wel van de Z. Eerw. Heer Pastoor van Brussel. Zondag 26 juni werd door de bisschop van Orleans een H. Mis voor de zouaven opgedragen. Op dezelfde avond kregen wij nog een sermooon van de Z. Eerw. Heer

---

⁸⁵ Herinneringen Jan Moet, Zouavenmuseum te Oudenbosch, pagina 11.

⁸⁶ Notoboekje F. G. Aghina, Zouavenmuseum te Oudenbosch, pagina 13.

⁸⁷ Ibidem, pagina 38.

⁸⁸ Broeder Christoffor, *epos der 3.000*, 54.

Pastoor Van Rijkckevorsel uit Drunen.⁸⁹ Met Pasen in het jaar 1866 werden er ook Nederlandse diensten gehouden. Zoeaaf Mauritius, zelf een frater uit Tilburg, schreef daaronder meer over aan de fraters die in Nederland waren gebleven: 'Voor de Italianen zou zulke plaats hebben onder leiding van den Eerw. Heer Costa (vriend van Z.H. tijdens deze bisschop was te Imola) in de kerk Ste. Pedro. Voor de Hollanders en Vlamingen door de Eerw. H. Sacré en De Wilde en nog een Vlaamsch priester in de kerk Ste. Martini. Voor de Franschen was een Pater Jesuit in de kerk S. Salvatore'.⁹⁰ Evengoed geld voor deze Nederlandse diensten waarover onder meer Theodorus en Mauritius schreven, hetzelfde als voor de meertalige diensten die we eerder hadden besproken: het was geen structurele oplossing. De Nederlandse diensten werden opnieuw voornamelijk in Rome gehouden. En ondanks dat er zelfs geestelijken vanuit Nederland kwamen om een dienst te leiden, waren deze Nederlandse diensten sporadisch. In de Kerkelijke Staat zelf was het aantal Nederlands sprekende geestelijken op één hand te tellen, deze konden nooit alle Nederlanders in Italië van hun religieuze behoeften voorzien. Een mogelijke oplossing voor de Nederlandse vrijwilligers was daarom een uitbreiding van de Nederlands sprekende geestelijken in Italië.

De Nederlands sprekende geestelijken die al in Italië waren, werden namelijk ook verondersteld om buiten Rome de Nederlandse vrijwilligers ten dienst te staan. Echter waren ze hiervoor te klein in getal. Pater Wilde en de hierboven ook al genoemde Sacré deden hun best om alle Nederlanders te bedienen. Sacré was een Belgische Pater, maar sprak gebrekkig Vlaams. Voor de Nederlandse geestelijke was het een ideaal om aan de paus om een extra Nederlands sprekende aalmoezenier te vragen naast Pater Wilde en Sacré. Gezien de procentuele aanwezigheid van de Nederlands in het Pauselijke Leger, zoals ook naar voren kwam in hoofdstuk 1, was dit verzoek niet onlogisch. Nederlandse geestelijken, aangevoerd door Pater Wilde, schreven daarom brieven naar het Vaticaan om voor extra aalmoezeniers te zorgen.

Kapelaan van Lankveld had een briefwisseling met de aartsbisschop van Utrecht Monseigneur Zwijssen, over deze aalmoezeniers kwestie. In zijn eerste brief verklaarde Lankveld dat 'Eenigen tijd zijn mijne gedachten gedurig gerigt op Zijne Heiligheid, den Paus te Rome en Italië. Indien ik daar ten dienste van den Heiligen Stoel van nut kan zijn, dan ben ik ter beschikking van Uwe Doorluchtige Hoogwaardigheid. Het is te voorzien, dat onze Pauselijke Zouaven, die het vaderland verlaten binnenkort ten strijde zullen moeten trekken tegen de vijanden der Kerk. Mogelijk hebben zij voor hun geestelijke behoeften een priester noodig, die hunne taal kent. Welke eer zou het voor mij wezen aan hunne zijde te zijn en in hun roemvol lot te delen'.⁹¹ Dit was dus een open sollicitatie

---

⁸⁹ Wouters, *'Een handbreed kleiner dan de Heer'*, 32.

⁹⁰ Brieven van Frater M. Mauritius, Pauselijke zoeaaf vanaf 20 februari t/m 25 december 1866. Brief Velletri Maart 1866. Pagina 8. Frater M. Mauritius.

⁹¹ Brief van Kapelaan F. van Lankveld aan Monseigneur Zwijssen. 1 februari 1866. Collectie Zouavenmuseum te Oudenbosch. Briefnummer 01088.

om als aalmoezenier naar Rome te vertrekken. Van Lankveld werd uiteindelijk gesteund door Zwijssen en Pater Wilde, waarna hij werd voorgedragen aan het Vaticaan⁹². De brief van Lankeveld werpt enkele zaken aan het licht. Allereerst leefde deze aalmoezenierskwestie daadwerkelijk onder de Nederlandse geestelijken, en waren ze bereid om zelf Nederland te verlaten en naar het buitenland te gaan om de Nederlandse vrijwilligers te steunen. Uit de brief van Lankeveld komt naar voren dat hij het als een grote eer zou zien, indien hij geschikt werd bevonden om als aalmoezenier naar Italië te gaan. Bovendien blijkt hieruit dat de zaak van de Nederlandse vrijwilligers erg leefde onder de Nederlandse katholieke geestelijkheid.

Toch zal deze sollicitatie van Lankeveld, en de openbare sollicitatie van andere Nederlanders, niet alleen op religieuze gronden gestoeld zijn. Voor Nederlandse katholieke was het namelijk lastig om internationaal hoge posities te verkrijgen binnen de Katholieke Kerk. De functie van aalmoezenier in Italië was daarbij een ervaring die niet vaak voor zou komen voor de Nederlanders, en bovendien vlakbij het Vaticaan en het politieke spel aldaar. Deze brieven van Lankeveld en zijn collega's dienen daarom kritisch bekeken te worden. Alle inspanningen van Pater Wilde en de Nederlandse geestelijken ten spijt, werd besloten dat er geen tweede Nederlandse aalmoezenier zou komen.⁹³ Er werd gekozen voor een Belg, Kapelaan Paaps. Deze was echter het Vlaams machtig, en werd al snel een 'zielenvriend der Hollandse Zouaven'.⁹⁴

Voor de Nederlanders waren dus Wilde, Sacré en Paaps om bij te biechten, of een dienst bij te wonen. Deze drie heren bleven namelijk niet het hele jaar in Rome, ze gingen vaak naar de buitengebieden om daar hun diensten aan te bieden aan de zoeaven. Onder meer Cornelis Witte schreef hierover, mede omdat zijn detachement Pater Wilde begeleide langs de dorpen en steden vanuit Veroli: "In die dagen [midden augustus 1866] gingen wij met Pater Wilde bij de detachementen langs voor degenen die biechten en communiceren wilden. Wij gingen eerst naar Casamari en overnachtten daar in het klooster. De volgende morgen om half drie diende ik de pater die de mis opdroeg en communiceerde met de andere zoeaven. Vandaar vertrokken wij naar Scifelli. Toen wij er aankwamen was de zon juist opgekomen. Iedereen sliep nog, want de zoeaven waren de hele nacht op patrouille geweest, dus moesten er wij er enige tijd verblijven. De pater preekte daar en nam de biecht af waarna we over Frosinone naar St. Maria Marsena gingen'.⁹⁵ Uit andere passages uit het reisverslag van Cornelis komt naar voren dat de komst van de Nederlandse

---

⁹² Brief van Monseigneur Zwijssen aan Kapelaan F. Van Lankveld, 13 december 1867. Collectie Zouavenmuseum te Oudenbosch. Briefnummer 01089; Brief van Kapelaan F. van Lankveld aan Monseigneur Zwijssen, 1 januari 1868. Collectie Zouavenmuseum te Oudenbosch. Briefnummer 01090; Brief van Kapelaan F. van Lankveld aan Monseigneur Zwijssen, 8 februari 1868. Collectie Zouavenmuseum te Oudenbosch. Briefnummer 01091.

⁹³ Zaal, *Vuist van de Paus*, 80.

⁹⁴ Broeder Christoffor, *epos der 3.000*, 109-111.

⁹⁵ Schraag, *Reisverslag Cornelis Witte*, 88.

geestelijken bij de patrouillerende zoeaven zeer goed werd ontvangen, en dat er veelvuldig van hun religieuze diensten gebruik werd gemaakt.

Desalniettemin komt er ook een ander beeld naar voren uit de bronnen van de in dit onderzoek behandelde zoeaven. Wat namelijk opvalt is de frequentie waarop ze bij een Nederlands sprekende geestelijke konden biechten wanneer ze buiten Rome gedetacheerd waren. Gedurende hun diensttijd in Italië, wat gemiddeld één tot tweeënhalf jaar omhelsde, zijn ze tijdens hun patrouilles en detacheringen buiten Rome maar één tot twee keer bezocht door rondreizende Nederlandse geestelijken. Daaruit valt te concluderen dat voor hun geloofsbelijdenis buiten Rome, de Nederlanders toch echt op zichzelf waren aangewezen en opgescheept bleven met communicatieve religieuze problemen. Dit ondanks de komst van de extra kapelaan Paaps.

De Nederlandse sprekende geestelijke heren deden hun best, maar konden dus niet overall tegelijk zijn in het grote gebied van de Kerkelijke Staat. Daarom werden er oplossingen bedacht voor de religieuze communicatieve problemen. De bekendste is de drietalige biechtspiegel. Deze biechtspiegel, welke bij inschrijving in Oudenbosch al kon worden meegegeven aan de vrijwilligers, was een opsomming van een twintigtal zonden, waarachter de straffen (penitenties) stonden. En dit allemaal in het Nederlands, Italiaans en het Frans.⁹⁶ De biechtspiegel was een uitvinding van Pastoor Hellemons, die problemen wou voorkomen wanneer de Nederlanders wouden biechten bij een niet-Nederlandse biechtvader. De zoeaaf hoefde alleen maar te wijzen naar hetgeen dat hij wou opbiechten, waarna de niet-Nederlandse biechtvader in zijn eigen taal de biecht kon lezen. Vervolgens kon de biechtvader in het Frans of Italiaans Nederlands de penitentie aanwijzen, waarachter de Nederlandse vertaling stond.⁹⁷ Deze biechtspiegel was dus vooral een oplossing voor de Nederlanders vrijwilligers wanneer ze buiten Rome waren, en boden een meer gestructureerde oplossing dan de meertalige kerkdiensten en de toevoeging van één extra Nederlands sprekende geestelijke.

Militaire communicatie en interactie problemen

De Nederlanders vertrokken naar Italië om te vechten voor de paus. Daarbij kwamen ze terecht in een transnationaal leger, waarbij de communicatie vooral in het Frans en Italiaans verliep. Dit zorgde ervoor dat de Nederlanders tegen enkele problemen aanliepen, te beginnen bij hun militaire training tot echte soldaat. In enkele weken werden de zoeaven klaargestoomd tot soldaat in de trainingskampen bij Velletri. Deze trainingen werden gegeven door Frans sprekende officieren, en

---

⁹⁶ Jan de Klerck, 'Zoeaven afkomstig uit Arnhem', *Arnhems Historisch Tijdschrift* 31 (2: 2011) 69-80, aldaar 72.

⁹⁷ Broeder Christoffor, *epos der 3.000*, 93.

alle bevelen waren dan ook in het Frans. Er was maar één Nederlands sprekende officier, luitenant Looymans, en die probeerde zoveel mogelijk Nederlanders te helpen bij hun training.⁹⁸ De Nederlandse zoeaven schreven vaak over deze eerste weken aan het thuisfront, omdat dit hun eerste activiteiten waren als soldaten. Nicolaas Smit schreef op 30 mei 1867 het volgende over zijn drie weken durende training: 'Met deze kan ik U. Ed. tot mijn niet geringe blijdschap berichten als dat ik in de tijd van zeventien dagen ben afgeëxerceerd en bij de vierde compagnie van het tweede bataljon ben ingedeeld, maar niet omdat ik het Frans zo goed versta, want daar valt nog veel te wensen over, maar omdat ik vroeger in Hollandse dienst ben geweest'.⁹⁹ Nicolaas had dus vooral een voordeel vanwege zijn eerdere dienst periode in het Nederlandse leger. Dit gold voor meerdere zoeaven die al in Nederlandse dienst waren geweest, maar een merendeel van de Nederlanders had dit nooit gedaan. Voor hun waren de Franse exercities het meest uitdagend, en werden ze geholpen door luitenant Looymans en mede Nederlanders die de orders wel begrepen.

Cornelis had net als Nicolaas problemen met het Frans, maar zijn training verliep gestaag. Dit kwam volgens hemzelf mede door zijn ervaringen in Nederlandse dienst. Dit betekende niet dat het allemaal even leuk en herkenbaar voor hem was. Onder meer de theorielessen vielen hem heel zwaar: 'Nu [6 maart 1866] kwam de tijd dat we moesten leren exerceren. Dit was lastig, want alle bevelen werden in het Frans gegeven. Ik verstond er geen woord van, maar na een dag of drie begon ik het al aardig te leren want de bewegingen waren hetzelfde als in Holland. Alleen de commando's waren lastig om te onthouden. De exercitie schoot niet hard op, want bijna alle dagen regende het. Er was dus niet anders te doen als theorieles. Dit alles ging in het Frans, dus daar konden wij toch niets van verstaan'.¹⁰⁰ Hieruit blijkt dus dat het Frans dus echt voor een communicatieprobleem vormde voor Cornelis tijdens zijn theorielessen. In een transnationaal leger met verschillende nationaliteiten zijn zulke problemen natuurlijk niet gewenst.

Waar Cornelis en Nicolaas naar huis schreven over hun trainingsperiode, was het enige dat Theodorus erover vermeldde dat hij snel af exerceerde.¹⁰¹ De Limburgse zoeaaf Hendricus Weerts had moeite met zijn opleiding. In een brief aan een bevriende graaf in Nederland vermeld Hendricus dat 'De Exercitie is met mij zeer voorspoedig afgelopen, ik ben nog nooit door plompigheid bij een lagere instructeur overgeplaatst. In nog minder dan 40 dagen tijds was ik de batajonschool gepasseerd, evenwel heeft het mij veel moeite en oplettendheid gekost, om die honderden manœuvres en

---

⁹⁸ Zaal, *Vuist van de Paus*, 72; Broeder Christoffoor, *epos der 3.000*, 32.

⁹⁹ Schraag, *Reisverslag Cornelis Witte*, 56-57.

¹⁰⁰ Ibidem, 73-74.

¹⁰¹ Wouters, *'Een handbreed kleiner dan de Heer'*, 20.

movumenten in het Frans te leren verstaan'.¹⁰² Frans Aghina was eveneens kortaf. De Franse commando's waren makkelijk te volgen volgens hem en hij exerceerde in drie weken af.¹⁰³ Jan Moet had vooral moeite met de theorie, en zag dat het trainen van zoveel verschillende nationaliteiten met alleen het Franse commando lastig verliep. Desalniettemin had zijn groep de training in enkele weken voltooid.¹⁰⁴ Uit al deze voorbeelden blijkt dat in min of meerdere mate het Frans de grootste struikelblok was tijdens het afexerceren.

Op hulp van enkele polyglotten zoals luitenant Looymans en enkele Nederlanders en Belgische vrijwilligers na, was er niet een structurele aanpak van dit communicatieprobleem dat vooral ontstond door de Franse taal. Bovendien waren de Nederlanders niet de enige in het transnationale leger dat moeite had met de beheersing van de Franse taal in de exercitie. Het Frans was natuurlijk niet alleen lastig voor de Nederlanders in het transnationale leger. De Britse veteraan Joseph Powell had twee jaar gediend als zoeaaf in het Pauselijke Leger van 1868 tot 1870. Ook hij had tijdens zijn exercitieperiode moeite met het Frans, zoals uit volgend staat citaat blijkt: 'As for French, I learn it from conversation, but my progress is slow, I find the pronunciation difficult, but I can catch enough of the commands given to learn my drill nearly as quickly as the Frenchman who perfectly understand the language'.¹⁰⁵ Dat Frans een complicerende factor bleek te zijn in de communicatie bleek dus niet alleen voor de Nederlanders te gelden.

Vanwege onder meer het Frans, werden door de aspirant soldaten van de Paus tijdens hun training genoeg fouten gemaakt. Volgens zoeaaf Mauritius Vliegendehond, frater van Tilburg, werden deze fouten met de mantel der liefde bedekt en gecorrigeerd: 'Wat de exercisie betreft, dit is in waarheid wonderlijk, niet alleen hoort men geen vloeken of godslasteringen, maar bij de moeilijkheid, die het verschil van taal en de gewoonte van behandeld te worden noodwendig heeft, bemerkt men een geduld waartoe ik denk dat de goede God zijne genade verleend heeft, door het aanhoudende gebed der geloovigen. Na tien, na vijftien malen de fout opgemerkt te hebben gewoonlijk de onderwijzer met den glimlach op de lippen om de karabijn anders te plaatsen of de bemerking te herhalen, dewijl alles met teekens en veel praten, waarvan toch door de meesten weinig of soms in het geheel niets verstaan wordt, door het verschil van taal, moet geschieden. Neen, het geloof en het gezicht op de verdiensten die men uit zulk een moeilijk werk ongetwijfeld trekt, zijn alleen in staat zulke instructeurs te vormen'.¹⁰⁶ Ondanks deze opbeurende woorden van

---

¹⁰² Nieuwsbrief Zouavenmuseum november 2016. Brief Henri Weert aan Graaf de Villers. Pagina 6. Samengesteld door conservator Marijke Zonneveld-Kouters. Eerder gepubliceerd in het Driemaandelijks Tijdschrift van Pro Petri Sede, april 1981.

¹⁰³ Notoboekje F. G. Aghina, Zouavenmuseum te Oudenbosch, pagina 11.

¹⁰⁴ Herinneringen Jan Moet, Zouavenmuseum te Oudenbosch, pagina 12.

¹⁰⁵ Joseph Powell, *Two Years in the Pontifical Zouaves*, 52.

¹⁰⁶ Brieven van Frater M. Mauritius, Pauselijke zoeaaf vanaf 20 februari t/m 25 december 1866. Brief Velletri Maart 1866. Pagina 2. Frater M. Mauritius.

Mauritius, kon het niet begrijpen van het Frans natuurlijk desastreuze gevolgen hebben op het slagveld. Immers het niet verstaan of verkeerd interpreteren van een bevel kon voor grote chaos zorgen in een gewapend conflict. Elke vrijwilliger moest daarom bij het afexerceren minimaal de basiscommando's in het Frans kunnen begrijpen. Indien men in het Nederlandse leger dienst had genomen, konden de bevelen sneller worden begrepen. Degene zonder ervaring en die niet de Franse taal machtig waren, werden door de instructeurs en mede zoeaven geholpen waardoor uiteindelijk het overgrote deel van de zoeaven de training konden voltooien.

Als laatste stap van de training was er de eedzwering en de wapenzegening. Opvallend hierbij is dat deze zowel in het Frans, Italiaans als Nederlands werden uitgevoerd. Hierdoor begreep iedereen wat zijn eed en de zegening inhield, en waren er op voorhand geen communicatieproblemen. Desalniettemin bleef de boodschap niet bij iedereen hangen. Cornelis Witte beschrijft het proces van eedzwering, maar kan niet alles meer herinneren: 'De kolonel en de officieren gingen eerst en daarna gingen wij. 's Middags moesten wij geheel in groot tenue – zakkendo! – met geweer en wapens weer naar de kathedrale kerk. Het vaandel werd in het midden van de kerk geplaatst. Hierna moesten wij de eed afleggen. Dit werd in drie talen gedaan, te weten Hollands, Frans en Italiaans. Ik kan ze me nu niet allemaal meer herinneren. De eerste was trouw aan het vaandel om het leger nooit te verraden, de tweede trouw aan de paus en aan de H. Kerk mijn bloed en leven ten beste te geven en tot het laatst toe te verdedigen; de derde dat wij nooit een andere geloofsbelijdenis zouden aannemen, de vierde dat wij nooit bij geheime genootschappen zoals de vrijmetselaars zouden intreden. De andere twee ben ik vergeten. Dit zweren was nu juist als vroeger in de middeleeuwen, de grootste moed en geestdrift heerste onder de zoeaven'.¹⁰⁷ Jan Moet gaf in zijn herinneringen een gehele beschrijving van de eed. De laatste delen van de eed waren dat men zwoor niet in contact te komen met de vijanden van het geloof, hun post te verlaten, de bevelen te gehoorzamen en zich te onderwerpen aan de bepalingen en de wetten van de Pauselijke Staat.¹⁰⁸ Na de eedaflegging kwam de wapenzegening. Deze werd ook volbracht in de kerk.¹⁰⁹ Waarbij de training dus alleen in het Frans verliep, waren deze twee delen van de eindceremonie drietalig.

Een mogelijke verklaring waarom de training voor de Nederlandse zoeaven niet in het Frans kon worden gegeven, is dat er maar één Nederlands sprekende officier aanwezig was. Gedeeltelijk is dit natuurlijk te wijten aan het feit, zoals besproken in de inleiding en hoofdstuk 1, dat er van de Nederlandse vrijwilligers maar weinig van adellijke komaf waren. Dit hield voor de meeste Nederlanders in dat er tijdens hun verblijf geen kans op promotie was naar de officierenstand. Doch blijft het opmerkelijk, dat ondanks hun grote relatieve aanwezigheid in het Pauselijke Leger, de

---

¹⁰⁷ Schraag, *Reisverslag Cornelis Witte*, 73-74.

¹⁰⁸ Herinneringen Jan Moet, Zouavenmuseum te Oudenbosch, pagina 13.

¹⁰⁹ Idem.

legerleiding niet het besluit had genomen om meer Nederlandse officieren aan te stellen. Er waren namelijk wel enkele vrijwilligers die niet van adellijke komaf waren, maar wel de Franse taal beheersten. Bovendien waren de zoeaven zeker aan het eind van hun diensttijd de Franse commando's en bevelen machtig. Zij werden echter niet verleid om na hun diensttijd van gemiddeld twee jaar langer te blijven en te helpen bij het trainen van nieuwe Nederlandse rekruten.

Deze communicatie problemen door de Franse taal zijn des te opmerkelijker, als je ze vergelijkt met de taal problemen bij andere transnationale legers. Zoals besproken in het artikel van Allen, gingen de Belgische troepen in ballingschap op Engelse taal les. Dit was niet alleen maar om de bevelen te begrijpen, maar ook om met de bevolking te kunnen interacteren.¹¹⁰ Webster schreef in haar boek hetzelfde over de Poolse troepen in Groot-Brittannië.¹¹¹ Maar in de Kerkelijke Staat gebeurde dit niet. Er werd alleen Frans geleerd om in ieder geval de commando's te begrijpen. Italiaans werd echter niet geleerd. Interactie met de lokale bevolking werd op deze manier niet bevorderd. Uit het artikel van Cowman bleek dat in de Eerste Wereldoorlog de Franse bevolking aan het front, en dan voornamelijk de handelaren, wel probeerden Engels te leren.¹¹² In de Kerkelijke Staat was hiervan geen sprake. Dit was natuurlijk minder opmerkelijk, omdat er onder de zoeaven zoveel verschillende nationaliteiten waren, dat de Italianen niet al die verschillende talen konden leren.

De communicatie in het Pauselijke Leger verliep niet alleen maar via taal en geschrift. Tijdens de gevechten waren er echter nog andere manieren om te communiceren. Zo waren er hoornblazers, die door middel van signalen orders overbrachten aan de soldaten. Voor deze manier van communiceren, hoefde men niet in het heetst van de strijd het Frans machtig te zijn, als ze het signaal maar begrepen. Opmerkelijk van de egodocumenten die bewaard zijn gebleven van de Nederlandse zoeaven is een specifieke hoornblazer. Bij de Slag bij Monte Libretti op 13 oktober 1867 was er een Italiaanse hoornblazer, die door de Nederlandse zoeaven vaak werd beschreven. Onder meer Jan Moet beschreef de hoornblazer, en uit het volgende stuk blijkt ook meteen de effectiviteit van de hoornsignalen: 'Intussen was ik met nog ongeveer 20 man tot aan bovengenoemde poort [van het kasteel] gekomen, waarbij ik in twee tempo's " Bajonet op kanon", hoorde blazen (deze twee tempo's kwamen alszoo: terwijl de hoornblazer Mami een Italiaan het signaal blies werden hem drie vingers der rechterhand afgeschoten; hij greep zijn hoorn met de linkerhand en herhaalde het signaal). Terwijl men met bajonet op 't geweer op deze wijze de stad probeerde binnen te dringen'.¹¹³ Zelfs de signalen van de tegenstander werden begrepen door Jan Moet en zijn groep: '...

---

¹¹⁰ Allen Jr, 'Britain revives the Belgian Army', 82.

¹¹¹ Webster, *Mixing it*, 168-173.

¹¹² Cowman, 'Touring behind the lines', 110.

¹¹³ Herinneringen Jan Moet, Zouavenmuseum te Oudenbosch, pagina 17.

Doch de poorten stonden slechts half open en de straat was vol. ... Toen begon eigenlijke de worsteling van Man tegen Man, van 82 tegen 1200. Maar door onze beschermer, de Aartsengel Michaël behaalden wij de overwinning. Of liever gezegd zij lieten 't signaal hooren "Chasse il feu" (hou op met vuuren) en wapperden met een witte vlag'.¹¹⁴ Buitenom de moed van deze Italiaan, laten deze passages vooral zien hoe effectief het gebruik van hoornsignalen was op het slagveld.

Dezelfde Italiaan werd ook opgemerkt door Frater Fredericus. Fredericus zijn groep was tijdens de slag gestuit op een overmacht van Garibaldisten. De officier wees vervolgens naar de poort en gaf aan de hoornblazer het signaal om de aanval te blazen. En toen ontvouwde zich het volgende: 'De hoornblazer, (een jonge Romein, Jozef Merli) blies, hoezeer ook staande in 't volle vuur, toen hem door een kogel uit de hand geschoten, alsmede wijs-en middelvinger der rechterhand afgerukt werden. Met de linkerhand raapte de jongen zijn hoorn op en blies voort'.¹¹⁵ Ondanks dat de naam anders gespeld werd, zal het in beide gevallen over dezelfde hoornblazer zijn gegaan.

Van deze slag heeft Fredericus nog een beschrijving gegeven, waaruit blijkt dat ondanks alle training en hulpmiddelen het lastig was om iedereen te bereiken. De officier riep het bevel om de bajonet op te steken en voorwaarts te gaan. De officier werd gevolgd door Fredericus en 5 andere zoeaven: 'We liepen dwars door kruitdamp en kogels, 't was een hachelijk oogenblik, want de andere Zouaven volgden niet. Hadden zij 't commando niet verstaan? Guellemin keerde zich om en riep op ongeduldigen donderende toon: "Vooruit, Zouaven! Vooruit!" En allen rukten in geweldige vaart met gevelde bajonet op zijn troepen aan'.¹¹⁶ Het is natuurlijk mogelijk dat tijdens de chaos van een veldslag de zoeaven het commando niet gehoord hadden zoals in bovenstaande passage. Een andere mogelijkheid is dat ze in het heetst van de strijd niet meer de Franse commando's konden vertalen.

Conclusie

De meeste communicatieve en interactieve problemen voor de Nederlandse zoeaven werden veroorzaakt door de Franse en Italiaanse taal. Het kopen van spullen werd door de zoeaven opgelost met hun eigen systeem, door te wijzen op wat ze wilden kopen, en vervolgens in twee talen op te schrijven hoe het product heette. Voor de religieuze problemen was het Frans, Italiaans en Latijn een probleem voor hun dagelijkse geloofsbelijdenis. Menigmaal werden diensten en zegeningen bijgewoond, waarbij de Nederlanders niet begrepen waar het werkelijk overging. Er waren maar drie Nederlands sprekende geestelijken in het gebied rond Rome, die hun best deden om de

---

¹¹⁴ Herinneringen Jan Moet, Zouavenmuseum te Oudenbosch, pagina 17.

¹¹⁵ Nieuwsbrief Zouavenmuseum november 2017. Zoeaaf Henricus Versteeg (Frater Fredericus) over de slag te Monte Libretti. Pagina 6. Samengesteld door conservator Marijke Zonneveld-Kouters.

¹¹⁶ Nieuwsbrief Zouavenmuseum november 2017. Zoeaaf Henricus Versteeg (Frater Fredericus) over de slag te Monte Libretti. Pagina 4. Samengesteld door conservator Marijke Zonneveld-Kouters.

Nederlanders te dienen. Ondanks een heuse lobby, kwam er geen extra Nederlandse aalmoezenier. In Rome was het voor de Nederlanders nog wel te doen, en kwamen er ook geestelijken over uit Nederland om een dienst te houden. In de buitengebieden waren ze aangewezen op de Nederlands sprekende geestelijken die langskwamen, of op de biechtspiegel.

Bij de militair communicatieve problemen speelde het Frans opnieuw de hoofdrol. Tijdens hun training moesten de Nederlanders de Franse commando's machtig worden, wat de één makkelijker afging dan de ander. Er was maar één Nederlands sprekende officier, die zich dan ook veel bezig hield met de Nederlanders tijdens hun training. Daarnaast waren er middelen om commando's door te geven zonder een taal te gebruiken. Onder meer hoornsignalen werden hiervoor gebruikt. Deze taal problemen zijn des te opmerkelijker, als je ze vergelijkt met de taal problemen bij andere transnationale legers. Daar werden deze communicatieve taal problemen ofwel opgelost door de soldaten een taal te leren, ofwel paste de lokale bevolking zich aan. In de Kerkelijke Staat en onder de zoeaven gebeurde dit echt niet, en met betrekking tot de Franse taal maar nauwelijks.

Naast de taal waren er nog enkele andere problemen voor de Nederlanders. Vooral het eten was even wennen. Voor diegenen die echt niet aan het Italiaanse eten konden wennen, was er in Rome gelegenheid om Hollandse kost te eten in het Hollands Casino. Het Casino was ook de plek waar men brieven kon ontvangen van en versturen naar Nederland, het laatste nieuws konden lezen en met andere Nederlanders samenkomen. Het Casino loste daarmee onder meer het communicatieve vraagstuk op hoe contact moest worden gehouden met het thuisfront als de Nederlanders buiten Rome gestationeerd waren.

Voor de taal zorgde er dus voor dat er communicatieve problemen waren met de lokale bevolking en de mede zoeaven met een andere nationaliteit. Ondanks deze communicatieve problemen, konden de Nederlanders wel met deze twee groepen interacteren. Maar naast taal, hadden transnationale legers ook problemen met een samenkomst van verschillende culturen en gewoontes. De Nederlandse vrijwilligers konden ondanks de taalproblemen wel op enige wijzen interacteren met hun medezoeaven en de lokale bevolking. Maar hoe keken ze aan tegen het verschil in cultuur en gewoontes met deze twee groepen? En hoe keken ze naar de Italianen die tegen de paus waren? Deze vragen komen in het volgende hoofdstuk ter sprake.

Hoofdstuk 3: de kijk op de ander

In het transnationale leger van de paus kwamen de Nederlanders in aanraking met verschillende nationaliteiten en culturen. Over de hele wereld waren vrijwilligers naar Italië getrokken om te vechten voor de paus. In het vorige hoofdstuk is gebleken dat er enkele communicatieve problemen waren tussen de verschillende groepen. Echter betekende dit niet dat er geen interactie plaats vond tussen de Nederlanders en hun medezoeaven en de lokale bevolking. In de inleiding kwam met de anekdote van Joe Kobak al naar voren dat er verschillende opvattingen waren tussen de vele nationaliteiten in het Britse leger. En bij de Napoleontische coalitie oorlogen kwam er ook duidelijk een beeld naar voren van hoe de Engelse soldaat dacht over zijn medesoldaten in de coalitie. In dit hoofdstuk wordt behandeld hoe de Nederlanders keken naar de 'ander' in de Kerkelijke Staat. Deze 'ander' bestaat uit allereerst de lokale bevolking, vervolgens de medesoldaten in het Pauselijke Leger en tot slot de kijk op de vijand.

De kijk op de ander: de lokale bevolking

De eerste ontmoeting van de Nederlanders met de Italianen was meestal in Civitavecchia. Dit is een klein havenstadje, waar de zoeaven aankwamen indien ze per boot van Marseille naar Italië reisden. Daarna vertrokken ze naar Rome of Velletri, en na hun exercitie periode zouden ze de vele dorpen en steden van de Kerkelijke Staat aan doen tijdens hun patrouilles. Maar hoe keken de Nederlanders naar de lokale Italiaanse bevolking? Hun eerste indruk was over het algemeen niet positief. De inwoners van Civitavecchia werden door Frans Aghina niet echt gewaardeerd: 'het volk ziet er slecht uit, hun gezicht is bruin van kleur bedekt met lange baarden, het zwarte lange haar hangt wanordelijk langs het hoofd en zij schijnen er behagen in te scheppen om met gescheurde kleedren te lopen; wanneer men hunne kleine gestaltes beschouwd, zou men wanen een bende roovers te zien'.¹¹⁷ Cornelis zou het volledig eens zijn geweest met Frans en noemt de bevolking 'slordig en smerig'.¹¹⁸ Jan Moet vond de stad maar vol bedelaars en 'voor een Nederlander zeer weinig aantrekkelijks, vooral wat de zindelijkheid betreft'.¹¹⁹

Deze typering van de inwoners van Civitavecchia worden ook vaak herhaald door de Nederlandse zoeaven over de Italianen in het algemeen. Blijkbaar waren de Italianen een stuk onhygiënischer dan de Nederlanders in de negentiende eeuw. Maar zelfs de smerigheid ging volgens Theodorus wennen: 'Vies kenden wij al niet meer. Want overal waar men komt, is het vuil en onrein.

---

¹¹⁷ Notoboekje F. G. Aghina, Zouavenmuseum te Oudenbosch, pagina 5.

¹¹⁸ Schraag, *Reisverslag Cornelis Witte*, 70.

¹¹⁹ Herinneringen Jan Moet, Zouavenmuseum te Oudenbosch, pagina 5.

Het kippenrek hangt in de hutten boven de tafel en de ezel staat in het vertrek. Op de lange duur ziet men het niet eens meer en gaat het heel gewoon vinden'.¹²⁰ Na Civitavecchia kwamen de meeste Nederlanders terecht in Rome. En de bevolking van deze stad was natuurlijk vele malen diverser dan in de gemiddelde stad of dorp in de Kerkelijke Staat. Frans Aghina analyseerde de Romeinse bevolking in 1866 als volgt: 'de menigte [Rome] die men op de straten ziet kan men in vieren verdelen, ten eersten de geestelijken, ... ten tweede: de groote rijkdom is hier veel, het lijken alleen princen en baronnen, de dames zijn kostbaar gekleed, ten derde de militairen: er liggen hier zes duizend fransschen en twee duizend pauselijke soldaten in garnizoen, ten vierde: het volk dat is smerig en wanordelijk gekleed'.¹²¹ Opnieuw dus de typering van smerig. En die smerigheid blijft maar terugkomen in de beschrijving van de bevolking door Frans Aghina. Ook de inwoners van Sezze en Velletri moesten het ontgelden¹²², evenals bij Cornelis die de vrouwen van Sezze als vuil en vals bestempeld.¹²³ Het springt daarom meteen in het oog als Frans een keer positief was over de bevolking. De inwoners van Sisterno en Frosinone waren zeer vriendelijk en zeer goedgekleed.¹²⁴ Deze kenmerken voor de Italianen waren onder de Nederlandse zoeaven echter eerder uitzondering dan regel.

De Nederlanders waren dus eensgezind over de uiterlijke kenmerken van de Italianen, vuil en smerig. Maar over het karakter van de gemiddelde Italiaan waren ze ook niet te spreken. Italianen waren een laag volk volgens de meesten, en erg crimineel en moordzuchtig. Theodorus beschreef een van zijn eerste kennismakingen met deze kant van de Italianen: 'Het is gebeurd, dat zij [inwoners van Velletri] over 16 centen iemand doodstaken. In de tijd van 3,5 maand werden hier negen mannen doodgestoken, die men zo maar langs de weg vond liggen'.¹²⁵ Een jaar later vond hij tijdens het wachtlopen in Rome een burger op straat liggen die met dolksteken was omgebracht.¹²⁶ Jan Moet viel ook het gewelddadige karakter van de Italianen op: 'Als ge nagaat dat ik vier maanden in Velletri ben geweest, in dien tijd zijn daar niet minder als veertien moorden gepleegd. Zelfs één in m'n bijzijn!'.¹²⁷ Een schokkende ervaring dus voor Theodorus en Jan Moet. Blijkbaar was Nederland volgens hen een stuk veiliger, en werd er minder vermoord. Echter lijkt het uit deze passages of alle Italianen moordlustig waren, wat natuurlijk te betwijfelen valt. Bovendien is al eerder geconcludeerd dat de Nederlandse zoeaven geen tot weinig Italiaans konden. De context van deze moorden kunnen ze daarom alleen maar baseren op wat ze gezien hebben.

---

¹²⁰ Wouters, *'Een handbreed kleiner dan de Heer'*, 24.

¹²¹ Notoboekje F. G. Aghina, Zouavenmuseum te Oudenbosch, pagina 7.

¹²² Ibidem, pagina 12,15.

¹²³ Schraag, *Reisverslag Cornelis Witte*, 76.

¹²⁴ Notoboekje F. G. Aghina, Zouavenmuseum te Oudenbosch, pagina 17.

¹²⁵ Wouters, *'Een handbreed kleiner dan de Heer'*, 20.

¹²⁶ Ibidem, 32.

¹²⁷ Herinneringen Jan Moet, Zouavenmuseum te Oudenbosch, pagina 30.

Frans Aghina was mede ooggetuigen van de gewelddadigheid van de Italianen. Vooral het gedrag op zon en feestdagen verbaasde hem zeer. Zo schreef hij het volgende: 'De zon en feestdagen worden hier voor het grootste gedeelte slecht gevierd, de markt wordt druk bezocht en men werkt even goed, het zuipen is dan het grootste vermaak, zij drinken zich zat en raken aan het vechten en niet zelden gebeurt het dat een der vechters het met den dood bekopen moet, ik kon mij zelf niet voorstellen dat het zoo was, maar zelf heb ik het reeds van vier gezien, op den elfde Maart terug komende van Rome [1866] waren op vijftig passen van ons af twee kerels aan het kibbelen en eer wij er aan dachten had de een de ander dood gestoken, ... de geheele dag was het volk op de been en onophoudelijk was het patrouille lopen in de stad, in alle wijnhuizen was het vechten en op drie plaatsen vond men lijken'.¹²⁸ Frater Mauritius was ook getuige van verschillende steekpartijen: 'Zoo b.v. was de 19 Maart [1866] de naamdag van Garibaldi; den dag te voren lag reeds een Italiaan aan de Oostzijde der stad, op een der buitenwegen door een dolksteek vermoord. De wond was in de rechterborst naar het hart gaande, toegebracht. Een uur later waren er twee op de markt met dolken aan het vechten. De een had reeds zeven wonden in de hand ontvangen, toen hij gevat werd door een maréchaussée, die, bijgestaan door nog anderen van zijn korps, hem gevangen nam'.¹²⁹ Deze gewelddadigheden maakte diepe indruk op Frans Aghina en Mauritius. Dergelijke praktijken waren ze blijkbaar niet gewend in Nederland.

Mauritius zag meer trekken van de Italiaanse bevolking die hem niet konden bekoren. In zijn ogen was een groot onderdeel van 'de geest van de Italianen' hun luiigheid.¹³⁰ Deze uitspraak had vooral betrekking op de mannelijke deel van de bevolking. De jongeren tussen de 12 en 22 jaar liepen maar een beetje rond te hangen of te bedelen. De volwassen mannen stonden altijd in groepjes bij elkaar te praten en werken heeft hij ze niet zien doen. Mauritius maakt daarom de vergelijking tussen de mannelijke Italianen en de Nederlandse Joden: weinig handwerk en veel handelen.¹³¹ De vrouwen daarentegen waren altijd aan het werk, vooral op het platteland was dat zichtbaar. Er waren natuurlijk wel verschillen tussen de inwoners van de ene stad en de ander, maar ze hadden toch ook veel overeenkomsten. In een latere brief wil Mauritius ook nog toevoegen dat de Italianen vooral 'gepassioneerd' en 'hevig van karakter zijn, en om iemand te overtuigen hebben zij gewoonlijk beide handen en voeten noodig'.¹³² Hieruit kan dan ook het tegenovergestelde worden opgemaakt. Al

---

¹²⁸ Notoboekje F. G. Aghina, Zouavenmuseum te Oudenbosch, pagina 12.

¹²⁹ Brieven van Fraters M. Mauritius, Pauselijke zouaaf vanaf 20 februari t/m 25 december 1866. Velletri Maart 1866. Pagina 4. Frater M. Mauritius.

¹³⁰ Brieven van Fraters M. Mauritius, Pauselijke zouaaf vanaf 20 februari t/m 25 december 1866. Velletri Maart 1866. Pagina 4-5. Frater M. Mauritius.

¹³¹ Brieven van Fraters M. Mauritius, Pauselijke zouaaf vanaf 20 februari t/m 25 december 1866. Velletri Maart 1866. Pagina 5. Frater M. Mauritius.

¹³² Brieven van Fraters M. Mauritius, Pauselijke zouaaf vanaf 20 februari t/m 25 december 1866. Suprano 7 Juni 1866. Pagina 1. Frater M. Mauritius.

deze opmerkingen over de Italiaanse mannen en vrouwen hebben alleen zin als ze het tegenovergestelde zijn van de Nederlandse mannen en vrouwen. Het valt natuurlijk te betwijfelen of de Nederlandse man echt zo veel harder werkte dan de Italiaanse man in de 19^e eeuw, of dat Nederlandse jongeren minder rondhingen op straat. Maar in de beleving van Mauritius was dit wel het geval.

Jan Moet viel het eveneens op dat de vrouwen meer leken te werken dan de mannen. Zij werkten op het land, deden het huishouden, haalden in grote emmers water uit de fontein of van de berg en ze sjouwden met de stenen en het kalk voor het bouwen van nieuwe huizen.¹³³ Ook ondervond hij aan den lijven dat er verschillen waren tussen de Nederlandse en Italiaanse mannencultuur. In het kleine dorpje Sint Juliano waren enkele zoeaven waaronder Jan aanwezig op een kerkelijk feest. Daar kwam hij in een situatie die dreigde te escaleren, als er niet een vriend aanwezig was geweest die het Italiaans sprak. Jan beschreef de situatie als volgt: 'Bij die gelegenheid ik dan ook een glas wijn aanbood aan een naast me zittende man, die daar zoo mede was ingenomen dat hij me omarmde en een flinke kus gaf. Maar 'k gevoelde me daardoor niets op me gemak en ik gaf hem daarvoor in plaats een flinke klap in 't gezicht, waardoor groote ruzie ontstond. Doch één mijner vrienden, die eenige jaren bij de Dragonders had gediend en zeer goed hun taal sprak, die nam het voor me op. Alzoo werd de zaak gezust. Want zonder het te weten speelde ik hoog spel. (Er werd hun gezegd dat 't kussen van Mannen zeer onwelveuglijk is in Nederland enz.) Want hierdoor verrichte ik een daad die levensgevaarlijk is. Want ze zijn daar in 't zuiden (Sint Juliano) zeer warmbloedig'.¹³⁴ Uit deze passage komt een duidelijk verschil in cultuur en gewoontes naar boven. Waar in Nederland in de 19^e eeuw het niet gebruikelijk was dat mannen elkaar kusten, was dit voor Italianen volstrekt normaal. De reactie van Jan lokte vervolgens het Italiaanse temperament uit van de mannen op de kermis. Dit verschil in cultuur en gewoonten zorgden dus voor een botsing, die aardig uit de hand had kunnen lopen als er niet een Italiaans en Nederlands sprekende vriend aanwezig was geweest.

De voorgaande uitspraken en citaten doen het lijken alsof de Nederlandse zoeaven alle Italianen maar niks vonden. Daarentegen moet worden verteld dat in het verloop van hun egodocumenten, het beeld van de Italianen enigszins wijzigde. Steeds meer werden de verschillen aangeduid tussen de inwoners van de ene stad ten opzichte van de ander. Hun kijk op de bevolking werd daardoor ook minder zwart wit. Onder meer Cornelis kwam uiteindelijk ook Italianen tegen, die hem zeker wel konden bekoren. Op patrouille in het zuidelijke deel van de Kerkelijke Staat deden ze de dorpen Scifelli en St. Francesca aan. Scifelli had weliswaar zeer arme inwoners, maar zij waren

---

¹³³ Herinneringen Jan Moet, Zouavenmuseum te Oudenbosch, pagina 28.

¹³⁴ Ibidem, 30.

wel erg gastvrij en Cornelis voelden zich daar erg thuis. De inwoners van St. Francesca waren eerst sceptisch over de zoeaven, maar werden uiteindelijk zeer gastvrij.¹³⁵ Ook de inwoners van Ripi stonden in hoog aanzien bij Cornelis. De mensen waren nieuwsgierig maar toch hartelijk naar de zoeaven toe. Maar het meest opvallend volgens Cornelis? Dat was de schoonheid van de vrouwen aldaar.¹³⁶ Cornelis schreef als de goede christen die hij was weinig over het andere geslacht in Italië. Er is echter wel een verklaring voor deze positieve kenschetsen van de inwoners van Ripi. De zoeaven kregen namelijk gratis wijn aangeboden, zoveel als ze maar lustten.¹³⁷

Sommige gewoontes van de Italianen bleven vreemd voor de zoeaven. Ook hadden de steden en dorpen afwijkende tradities. In het stadje Gaeta hielden ze er 's nachts enkele vreemde gewoontes op na volgens Cornelis. De trappen voor de kathedrale kerk liggen dan vol met slapende mensen. Ook werd er om klokslag middernacht muziek gespeeld voor de huizen van de meer welgestelde inwoners. Dit was een soort van vrijerij, waar Cornelis niet meer van wou weten. Dit zou volgens Cornelis elke nacht gebeuren.¹³⁸ Voor zowel Theodorus als Jan Moet was de manier van begraven heel vreemd. Alleen de rijken werden in kisten gelegd, de rest werden zonder kist ter aarde gelegd of zelfs in zogenaamde lijkputten gelegd.¹³⁹

De Nederlandse zoeaven hadden dus enkele denkbeelden over de Italiaanse culturen en gewoontes. Echter moeten er daar wel enkele kanttekeningen bij woorden geplaatst, die zij zelf niet vermeldde. De context van de ontmoeting zegt veel over hoe de Nederlanders aankeken naar de Italianen. Het voorbeeld van Cornelis over zijn waardering over de vrouwen van Ripi is niet verwonderlijk, aangezien ze gratis wijn kregen aangeboden. Bovendien is het maar de vraag in hoeverre de Nederlanders echt konden interacteren met de lokale bevolking. Italiaans spraken de Nederlanders niet, en de bevolking op hun beurt konden geen Nederlands. Communicatie verliep daardoor, zoals besproken in het vorige hoofdstuk, vooral met handen en voeten. Met deze vorm van communicatie is het natuurlijk lastig een diepgaand beeld te vormen van de lokale bevolking.

Betekent dit dat de observaties van de Nederlanders volledig ongegrond zijn? Mijner inziens is dat niet het geval. In hun gemiddelde diensttijd van twee jaar, hebben ze natuurlijk uitvoerig kunnen observeren. Ze zijn bovendien bijna de hele Kerkelijke Staat rondgereisd, waardoor het aannemelijk is dat ze daadwerkelijk verschil konden zien en voelen tussen de bewoners van het ene dorp ten opzichte van een ander dorp of stad. Daarnaast geeft hun inkijk over hoe 'anders' de Italianen waren, ook een beeld over hoe ze keken naar de gemiddelde Nederlander uit de 19^e eeuw.

---

¹³⁵ Schraag, *Reisverslag Cornelis Witte*, 82-83.

¹³⁶ Ibidem, 90-91.

¹³⁷ Ibidem, 91.

¹³⁸ Ibidem, 97.

¹³⁹ Herinneringen Jan Moet, Zouavenmuseum te Oudenbosch, pagina 27; Wouters, *'Een handbreed kleiner dan de Heer'*, 22.

Tegenover de warmbloedige Italiaan, was waarschijnlijk hun zelfbeeld dat van een rustige, gereserveerde Nederlander.

De kijk op de bevolking van de Nederlanders was anders dan de Britse soldaten uit het artikel van Cowman. Natuurlijk kunnen deze ervaringen niet één op één worden overgezet, maar er valt wel een belangrijk verschil aan te duiden. De Britten zagen in de lokale bevolking een voorbeeld van hoe het burgerleven er thuis uitzag. Vaak werden ook de dorpen vergeleken met dorpen in Groot-Brittannië.¹⁴⁰ Hier was onder de Nederlanders echter geen enkele sprake van. Gelijkenissen tussen Italië, de Italianen, Nederlanders en Nederland werden niet beschreven. De enige die wat had geschreven dat hierop leek was Jan Moet, die Velletri vergeleek met het 'oude Zandvoort'.¹⁴¹

De kijk op de ander: de medesoldaten in het Pauselijke Leger

Het Pauselijke Leger was een wirwar van nationaliteiten, zoals uit het eerste hoofdstuk is gebleken. Alleen onder de Pauselijke Zoeaven waren er al meer dan 25 nationaliteiten.¹⁴² Daarnaast waren er nog onder meer Zwitsers, Duitsers, Oostenrijkers, Fransen en natuurlijk Italianen die in het Pauselijke Leger dienden. Nu is de vraag hoe de Nederlanders tegen deze 'anderen' aankeken.

Volgens Wim Zaal hadden de Italiaanse soldaten een slechte reputatie.¹⁴³ Frans Aghina was in eerste instantie ook niet erg onder de indruk van de Italianen. Ze waren volgens hem zeer slecht getraind, en de Italiaanse Garibaldisten en rovers wisten dat ook: 'De steden der provincie waren toen bezet door [Italiaanse] linietroepen, doch dit zijn zulke slechte soldaten, dat de rovers hun in het gezicht uitlagchen; op den 10 Mei hadden zij een gevecht gehad te Bau met zestig roovers en zij, honderd in getal, lieten hun kapitein en sergeant met de gendarmen in den steek welke dadelijk werden afgemaakt'.¹⁴⁴ Aan deze Italianen had men dus niet zo veel. Echter werd het beeld over hun licht bij Frans Aghina gewijzigd door de Slag bij Mentana. De Italianen, bijgestaan door Zwitserse linietroepen, legden de Garibaldisten goed onder vuur, waardoor overige troepen met getrokken bajonet de stad in konden.¹⁴⁵ Frater Mauritius vond de Italianen maar bar en boos in het Pauselijke Leger. De Italiaanse linietroepen waren volgens hem 'niet veel waard' zonder er enige uitleg bij te geven.¹⁴⁶ De andere Nederlanders schreven vrij weinig over hun Italiaanse mede soldaten in het leger.

---

¹⁴⁰ Cowman, 'Touring behind the lines', 111.

¹⁴¹ Herinneringen Jan Moet, Zouavenmuseum te Oudenbosch, pagina 14.

¹⁴² Göhde, 'German volunteers', 461-475, aldaar 464.

¹⁴³ Zaal, *Vuist van de Paus*, 36-37, 88

¹⁴⁴ Notoboekje F. G. Aghina, Zouavenmuseum te Oudenbosch, pagina 17.

¹⁴⁵ Ibidem, 56.

¹⁴⁶ Brieven van Fraters M. Mauritius, Pauselijke zouaaf vanaf 20 februari t/m 25 december 1866. Rome 17 December 1866. Pagina 1. Frater M. Mauritius.

Maar waar kwamen deze denkbeelden vandaan? Een mogelijke verklaring houdt wederom verband met communicatieve en taalkundige problemen. Bevelen in het Pauselijke Leger werden in het Frans gegeven. Waar dit een onbekende taal was voor de Nederlanders, gold dit natuurlijk ook voor de Italianen. Het is niet ondenkbaar dat in het heetst van de strijd de Italianen de Franse bevelen verkeerd interpreteerden. Desalniettemin zijn observaties van de Nederlanders over de Italiaanse soldaten op het gebied van training en vaardigheden niet beïnvloed door communicatieve of taalkundige problemen. Daarnaast ligt er ook een verschil aan motivatie tussen de Nederlanders en Italianen aan ten grondslag. De Nederlanders waren allemaal vrijwilligers, die naar Italië waren gevochten om te vechten voor de paus. De Italiaanse soldaten in het leger van de paus kende een groot aantal vrijwilligers, maar ook Italianen die geen keuze hadden en dienst moesten nemen in het leger. Deze groep Italianen wilde wellicht helemaal niet strijden voor de paus, en uitte dit door tijdens gevechten zoveel mogelijk op de vlakte te blijven. Vervolgens werd dit weer door de Nederlanders beoordeeld als laf of onbekwaam.

Een andere groep met een slechte reputatie in het pauselijke leger waren de Franse vrijwilligers, en dan vooral de Fransen uit het Legioen d'Antibes. Van de familie Zwarthoed uit Volendam gingen maar liefst drie broers in dienst van de paus. Tijdens een van hun patrouilles beschreef een van de broers de luie en niet gevechtssklare Fransen van het Legioen: 'Er waren veertig briganten in dat bos, en die wilden wij hebben. Het was niet mogelijk om er in te gaan, want het was tussen de bomen druk begroeid met doornen, wel zo groot als een vinger en zo dik als een kippenveer. Nu moesten wij al de uitgangen bezetten, en zo bleven wij vier dagen en nachten onder de blote hemel; maar jawel, de vierde nacht zagen de briganten de kans schoon en trokken bij de Fransen [van het Legioen] er uit. Ze lagen allen te slapen en de schildwacht had niet eens een percussion [ontstekingsmechaniek] op zijn geweer'.¹⁴⁷ Al het werk van de zoeaven was dus voor niks geweest door deze Fransen. Mauritius vond het Legioen ook maar een allegaartje. De Fransen vrijwilligers waren onwillig en volgden geen bevelen op. Ze waren eerder een last dan een voordeel volgens hem, en Napoleon III had er beter aangedaan om deze Fransen thuis te laten.¹⁴⁸ Volgens Wim Zaal werd in de 'rustige' jaren van 1868 en 1869 de taak van de zoeaven vooral om te patrouilleren tegen rovers, en de deserteurs van het Legioen d'Antibes oppakken.¹⁴⁹

Deze beweringen over de Franse vrijwilligers in het Legioen d'Antibes zijn vergelijkbaar met die over de Italiaanse soldaten. Opnieuw ligt onder de veroordelingen van de Nederlanders een combinatie van hun observaties bij de verrichtingen van het Legioen d'Antibes, en wellicht een

---

¹⁴⁷ Zaal, *Vuist van de Paus*, 88.

¹⁴⁸ Brieven van Fraters M. Mauritius, Pauselijke zouaaf vanaf 20 februari t/m 25 december 1866. Zonder plaats. 3 Oktober 1866. Pagina 3. Frater M. Mauritius.

¹⁴⁹ Zaal, *Vuist van de Paus*, 124.

verschil in motivatie. Deze Fransen waren achtergebleven om het katholieke geloof en de paus te beschermen. Maar er was een groot verschil tussen deze vrijwilligers en de vrijwilligers die vanuit Frankrijk naar Italië kwamen in zich mengden onder de zoeaven. De Fransen van het Legioen waren soldaten van het Franse leger die in Italië waren gestationeerd als onderdeel van een Franse troepenmacht die buitenlandse mogendheden ervan moesten weerhouden om de Kerkelijke Staat aan te vallen. Toen de Franse koning zijn troepen liet terug halen naar Frankrijk, bleven deze vrijwilligers van het Legioen achter.

Deze Fransen waren wellicht helemaal niet overtuigd van de pauselijke zaak, maar hadden hun eigen motieven om niet terug te keren naar Frankrijk. Indien er inderdaad een verschil was tussen de motivatie van de Fransen in het Legioen d'Antibes en de Franse vrijwilligers in het Pauselijke Leger, is het niet verbazingwekkend dat de leden van het Legioen d'Antibes niet voorop in de strijd gingen. Een eerste aanwijzing hiervoor is mogelijk hun uitrusting. Ze behielden namelijk hun uitrusting van het Franse leger in plaats van de uitrusting die in het Pauselijke Leger gangbaar was. Wel droegen ze de insignes van het Pauselijke Leger.¹⁵⁰ Vervolgens kon dit resulteren dat de Nederlanders over deze Fransen dachten dat ze niet goed konden vechten en niet genoeg hart voor de zaak hadden. De Nederlandse beweringen dat deze Fransen niet goed konden vechten, is natuurlijk des te opmerkelijker omdat dit getrainde Franse soldaten waren.

Frater Fredericus daarentegen was juist lovend over de Fransen in het Pauselijke Leger. Dit had vooral te maken met de ontvangst die de zoeaven kregen van deze Fransen na de Slag bij Monte Libretti. Ze werden namelijk in alle hartelijkheid onthaalt: 'Allerhartelijke werden we door onze Fransche wapenbroeders ontvangen. We zagen er vreselijk geteisterd uit, dat bleek ons bij het daglicht nu eerst duidelijk. ... Onze Fransche makkers hadden hartelijk medelijden met ons, en putten zich in vriendelijkheid en zorgen uit, om ons goed te doen. Dadelijk gingen ze koffie zetten en soep koken; en de gekwetsten werden, zoo goed voor het oogenblik kon, verbonden. ... Toen wij bij die goede vrienden wat uitgerust en opgefrischt waren, zetten we onzen tocht naar Rome voort, de Zouaaf met den kogel in zijn been weer hinkend als vroeger, de een den ander ondersteunend, langzaam en broederlijk, tot we ons om halftwaalf aan 't station van Farnese aankwamen'.¹⁵¹ Hieruit blijkt dat de context voor de ontmoeting tussen de Nederlanders en de medesoldaten in het Pauselijke Leger erg belangrijk was voor de beeldvorming over de ander. Het feit dat Fredericus na een veldslag eten en drinken kreeg van de Fransen, zorgde er natuurlijk voor dat zijn beeld over de Fransen positief werd.

---

¹⁵⁰ Coulombe, *The Pope's Legion*, 107.

¹⁵¹ Nieuwsbrief Zouavenmuseum november 2017. Zouaaf Henricus Versteeg (Frater Fredericus) over de slag te Monte Libretti. Pagina 10. Samengesteld door conservator Marijke Zonneveld-Kouters.

Jan Moet had daarentegen geen hoge pet op van de Fransen. De volgende passage uit zijn herinneringen laat dat duidelijk zien, evenals hoe hij aankeek tegen de mede Nederlanders en Belgen. Op 2 november 1867 werden de zoeaven in alle stilte gewekt, en werden ze verteld dat ze een nachtelijke mars naar Mentana zouden maken. Tijdens hun mars gebeurde het volgende: 'Wij vervolgden onze lange marsch. De meeste Hollanders en Belgen waren stil en ingetogen, want 't was misschien de laatste dag hunner leven. Doch vooral de Franschen waren zeer druk en woelig en zingerig. Maar in den middag van den derde November, ... , begon van lieverlede het fort en de stad in 't gezicht te komen. Ook Mentana ligt op een kleine berg, aan onzen zijde door veel geboomte omgeven, om welke reden wij van zeer nabij konden komen voor vuur te geven. Eenmaal onder 't schot zijnde werd aan beide zijden dapper geschoten. Naarmate de Roodhemden meer en meer in getal aangroeiden, des te laffer werden de eerst zo schreeuwerige Fransen. Terwijl de eerst zoo droefgeestige Belgen en Nederlanders hunne moed ten volle tevoorschijn kwam. De Italiaan scheen daar wel respect voor te hebben'.¹⁵² De Fransen waren volgens Jan maar blaaskaken, terwijl de Nederlanders en Belgen juist in de moeilijke momenten zich bij elkaar konden rapen.

Opvallend in de beschrijvingen van de Nederlanders is hoe weinig ze schreven over de mede Nederlanders in het Pauselijke Leger. Als ze daarover schreven, was het vooral in brieven naar huis om te laten weten dat ze deze of gene gezien hadden en nog in leven was. Na de Slag bij Mentana, schreef Nicolaas Smit op 9 november 1867 naar zijn familie over het verloop van deze slag. In de afsluiting van zijn brief meldde hij dat hij Cornelis Witte had ontmoet, en dat alles goed met hem ging. Dit had er natuurlijk mee te maken dat ze allebei uit Texel kwamen, en zo de families in Texel goed op de hoogte bleven van de verrichtingen van Nicolaas en Cornelis.¹⁵³ Op 9 december 1867 schreef Cornelis juist aan het thuisfront dat hij een nieuwe Texelse rekrut had ontmoet, Cornelis Zoetelief. Het ging Zoetelief goed en Cornelis liet hem de bijzonderheden van Rome zien.¹⁵⁴

Deze beschrijvingen waren dus vooral om het thuisfront gerust te stellen. Wanneer er over de andere Nederlanders en Belgen gesproken werd, was het meestal in negatieve zin. Zo schreef Frans Aghina het volgende: 'Over het algemeen zijn de Zouaven van een knap en ordelijk gedrag, echter waren er onder de laatste transporten doorgeslopen die er niet bij hoorden; de ruwste vind men onder de noordbrabanders en vlamingen'.¹⁵⁵ Mede opmerkelijk aan deze uitspraken is dat Frans Aghina ze niet verder argumenteert, en er in de loop van zijn verslag ook niet op terugkomt.

De vrijwilligers die in dienst traden in het Pauselijke Leger hadden natuurlijk vooral religieuze motieven. Echter waren er ook een aantal vrijwilligers met verkeerde bedoelingen in het leger

---

¹⁵² Herinneringen Jan Moet, Zouavenmuseum te Oudenbosch, pagina 21.

¹⁵³ Schraag, *Reisverslag Cornelis Witte*, 128.

¹⁵⁴ Ibidem, 129.

¹⁵⁵ Notoboekje F. G. Aghina, Zouavenmuseum te Oudenbosch, pagina 56.

geslopen. Mauritius onderkende dat het merendeel van de zoeaven goede bedoelingen hadden, maar dat er ook enkele mensen waren aangenomen die kwaad wilden doen. Als dit tijdens de beginperiode werd opgemerkt, werden ze met hun reisgeld terug gestuurd naar het thuisland. Als deze deugnieten al langer aanwezig waren, kwamen ze voor de krijgsraad.¹⁵⁶ Tijdens zijn verblijf in Italië werden er ook enkele Nederlanders gestraft. Zo werd Weyler Bernard door de krijgsraad veroordeeld tot drie maanden gevangenisstraf voor het verkopen van zijn uitrusting en het beledigen van het bestuurlijk gezag in het openbaar.¹⁵⁷ Mauritius was zelf bij de zitting, of zoals hij het zelf noemde afstraffing, aanwezig geweest.¹⁵⁸ Een jaar later was er opnieuw commotie rondom een Nederlandse zoeaaf. Een Arnhemmer had met het sabel gevochten met enkele Fransen, en had daarvoor straf gekregen, wat volgens vele Nederlanders, waaronder Mauritius, erg onrechtvaardig was.¹⁵⁹ Deze Nederlandse belhamels werden voor de rest niet uitvoerig besproken in de ervaringen van de Nederlanders. Maar daartegenover staat dat er ook nooit wordt gesproken soortgelijke incidenten onder bijvoorbeeld de Fransen en Italianen, wat juist hun eigen visie over de Fransen en Italianen als slecht en ongetraind had kunnen versterken.

Bovendien is het opvallend bij deze uitspraken over de 'ander' dat er eigenlijk maar over enkele groepen echt gesproken wordt: de Fransen bij de zoeaven en in het Legioen d'Antibes en de Italiaanse soldaten. Deze twee groepen werden niet echt positief beoordeeld. Daarnaast schreven ze nog over enkele Nederlanders of Vlamingen van het Pauselijke Leger, maar daar hield het bij op. Overige nationaliteiten werden eigenlijk niet behandeld door de Nederlanders in het Pauselijke Leger. Hiervoor zijn twee mogelijke verklaring.

Ten eerste waren de Nederlanders, Belgen, Fransen en Italianen de hofleveranciers in het Pauselijke Leger, zoals ook aangegeven in hoofdstuk 1. De kans dat de Nederlandse zoeaven in aanmerking met een van deze groepen was daarmee ruim aanwezig, wat ook verklaart dat deze groepen wel in de egodocumenten naar voren komen. Dit is echter maar een gedeeltelijke verklaring. Er wordt namelijk niet geschreven over een groep mensen die wel relatief een groot onderdeel vormden van het Pauselijke Leger, namelijk de Duitssprekende soldaten. Onder de zoeaven waren er niet heel veel Duitsers, Zwitsers of Oostenrijkers. Wel waren deze nationaliteiten vertegenwoordigd in onder meer de huurtroepen van het Pauselijke Leger en in de *Carabinieri Esteri*, zoals besproken in hoofdstuk 1. De tweede mogelijke oorzaak is derhalve dat de Nederlanders weinig

---

¹⁵⁶ Brieven van Frater M. Mauritius, Pauselijke zoeaaf vanaf 20 februari t/m 25 december 1866. Velletri maart 1866. Pagina 2. Frater M. Mauritius.

¹⁵⁷ Brieven van Frater M. Mauritius, Pauselijke zoeaaf vanaf 20 februari t/m 25 december 1866. Zonder plaats 12 november 1866. Pagina 2. Frater M. Mauritius. De zitting en het besluit van de krijgsraad was in het Frans.

¹⁵⁸ Brieven van Frater M. Mauritius, Pauselijke zoeaaf vanaf 20 februari t/m 25 december 1866. Zonder plaats 12 november 1866. Pagina 2. Frater M. Mauritius.

¹⁵⁹ Brieven van Frater M. Mauritius, Jaargang 1867. Zonder plaats. Zonder datum (eind 1867) Pagina 1. Frater M. Mauritius.

in contact kwamen met de Duitssprekende troepen omdat deze werden samengevoegd in homogene eenheden in het Pauselijke Leger, en dus niet met de Nederlanders vermengden. Andere nationaliteiten binnen het Pauselijke Leger waren dermate klein in getal, dat de kans dat de Nederlanders ze regelmatig tegenkwamen en daardoor ook observaties over hun konden vormen gering was.

De typeringen over de medesoldaten door de Nederlanders wijken bovendien af van de besproken voorbeelden in de inleiding. De medesoldaten werden niet bestempeld als laf of onbekwaam omdat manoeuvres verkeerd begrepen werden, zoals gebeurde met de Nederlanders en Britten bij Waterloo.¹⁶⁰ Deze typeringen werden wel geschreven over bijvoorbeeld de Fransen van het Legioen d'Antibes, maar daar lag niet een verschil in militaire cultuur ten grondslag.

De kijk op de ander: de vijand

Over het algemeen werd de vijand door de Nederlanders onderverdeeld in drie groepen: de Piëmontese soldaten en de revolutionairen, de Garibaldisten en ten slotte rovers en criminelen. En deze groepen liepen ook nog vaak in elkaar over. De revolutionairen werden vaak ook aangeduid als briganten of criminelen, en het verschil tussen een Garibaldiist en rover of crimineel had meestal alleen te maken met de kleding die ze droegen.

De Nederlanders hadden dus moeite om de groepen te onderscheiden. Cornelis moest met enkele zoeaven in Sezze de Gendarmerie helpen met het oppakken van een rover die zich in de stad bevond. De man in kwestie zat gewoon in een koffiehuis, en Cornelis zag er totaal geen rover in. Hij beschreef de man als volgt: 'Men zou in hem nooit een rover hebben herkend. Hij was gekleed in een zwart lakens pak, een grijze kastoren hoed (een hoed van beverhaar), een groene bril op en een paraplu bij zich. In één woord: het was één heer. Nooit heb ik een mens meer mishandeld zien worden dan die vent'.¹⁶¹ Deze anekdote illustreert de moeite die de Nederlanders hadden met onderscheid te maken tussen rovers, criminelen en revolutionairen. Volgens Cornelis was de man die werd opgepakt hooguit niet pauselijke gezind, maar hij had niemand kwaad gedaan.

De revolutionairen en de Garibaldisten werden vooral hard aangepakt na de verschillende veldslagen. De Garibaldisten werden als lafaards en zwakkelingen bestempeld. In gevecht met de zoeaven waren ze altijd in de meerderheid, maar hun strijdlust was snel gebroken als hun officieren stierven of ze enige verliezen leden. Zo noemde Frans Aghina ze sarcastisch dapper nadat 67 Garibaldisten zich overgaven aan 15 zoeaven tijdens de Slag van Bagnorea.¹⁶² Ook werden ze

---

¹⁶⁰ Gabriels, 'The Belgians ran at the first shot', 534, 543.

¹⁶¹ Schraag, *Reisverslag Cornelis Witte*, 78-79.

¹⁶² Notoboekje F. G. Aghina, Zouavenmuseum te Oudenbosch, pagina 51.

beschimpt, omdat de plaatsen die de Garibaldisten en revolutionairen hadden aangedaan nagenoeg leeggeplunderd waren. Ze waren de naam vrij vechters van het volk niet waard volgens Frans Aghina.¹⁶³ Jan Moet vond de Garibaldisten ook maar lafaards, die zich bij het minste of geringste overgaven. Ook hadden de Garibaldisten vreselijk huisgehouden in de kerken en tegenover de geestelijken in Mentana, en waren ze niet beter dan beesten volgens Jan.¹⁶⁴ In oktober 1867 probeerden revolutionairen een opstand te beginnen in Rome, maar deze poging mislukte. Ze vochten hard, maar in essentie waren het maar schooiers en 'belhamels' volgens Theodorus.¹⁶⁵ Frater Mauritius had ergens medelijden met de revolutionairen, omdat ze zodanig door haat werden gevoed in hun strijd tegen de Kerkelijke Staat.¹⁶⁶

Deze kijk moet natuurlijk enigszins worden genuanceerd. Door de revolutionairen op dergelijke wijze te beschrijven, staken de Nederlanders er goed bij af. De ongeorganiseerde, laffe, en in meerderheid verkerende revolutionairen vluchtten wanneer ze slaags raakten met de zoeaven, aangezien zij moedig, getraind en met hart voor de zaak vochten. Bovendien werden deze beschrijvingen ook gedeeld met het thuisfront, waar natuurlijk de beschrijving van de vijand enigszins moest worden aangedikt. De verrichtingen van de Nederlanders zouden namelijk aan kracht inboetten, als ze vertelden dat de revolutionairen ook maar gewoon mensen waren die vochten voor een zaak waarin ze geloofden, maar in vergelijking met de Piëmontese soldaten niet de training en de middelen hadden om professioneel over te komen.

Gek genoeg was de kijk op de Piëmontese soldaten heel anders. Ze waren wel de vijand, maar ze werden niet tot de beroerste beschouwd. Frans Aghina mocht vanuit Viterbo op verlof naar Rome. Dit geschiedde per trein, waarbij veel Piëmontese burgers in de trein zaten. Maar deze ontmoeting verliep prima: 'Om 11 uur kwam de trein van Florence aan die 46 wagons lang en opgepropt met volk was, het gelukte ons evenwel plaats te krijgen. De piëmontezen die in de wagon zaten keken ons aan als of wij uit de lucht kwamen vallen, doch niemand zeide ons een kwaad woord, zij werden zelfs zeer spraakzaam en wilden alles van ons weten van de Paus, de soldaten, ons Vaderland enz. waarop wij hun natuurlijk met zoveel antwoorden als wij kwijt wilde zijn. Op het laatst zelfs moesten wij met hen eten en drinken. Zij gaven ons heerlijk gebak, gebakken visch en vogels en goede wijn te drinken. ... Ondertusschen waren wij piëmont ingestormd en reeds 2 stations gepasseerd zonder dat iemand ons iets gevraagd had; de zoldaten die daar in de plaats der gendarmen aan de stations staan kenen ons wel vreemd aan maar niemand deed of zegde ons wat, maar aan het derde of laatste, kwamen 2 grenadiers en vroegen heel brutaal wat of wij wilden doen

---

¹⁶³ Ibidem, 56.

¹⁶⁴ Herinneringen Jan Moet, Zouavenmuseum te Oudenbosch, pagina 21-24.

¹⁶⁵ Wouters, *'Een handbreed kleiner dan de Heer'*, 40.

¹⁶⁶ Brieven van Frater M. Mauritius, Jaargang 1867. Rome 25 oktober 1867 Pagina 5. Frater M. Mauritius.

en van waar wij kwamen, ik gaf hun eenvoudig te kennen dat ik hun niet verstond hier op verwijderde zij zich, doch keerde dadelijk weder met eenen officier die mij op meer beleefde toon mijn pas afvroeg, ik toonde hem dezelfde waarop hij ons goede reis wenschte. Wij vertrokken en kwamen zonder eenig ongeval ten 4 uur te Rome aan'.¹⁶⁷ Zowel met de burgers als met de soldaten was dus een goede verstandshouding. Als men niks vreemds deed, werd de ander niet aangehouden.

Dit beeld komt ook naar voren bij Theodorus en Cornelis. Theodorus werd eind april 1868 op patrouille gestuurd naar de zuidelijke grens van de Kerkelijke Staat. Bij het stadje Suprano stonden bij de grens ook schildwachten van de vijand. Maar met deze grenswachten konden Theodorus en zijn maten gewoon een praatje maken. Dit gebeurde twee maanden later opnieuw met de Piëmontese schildwachten bij een ander dorpje.¹⁶⁸ Cornelis was ook enkele keren over de grens gegaan zonder problemen. Ook tijdens de feestdagen en kermissen in de dorpen en steden aan de rand van de grens was het publiek een mengelmoe van zoeaven, soldaten en revolutionairen. Maar tijdens deze festiviteiten keek men elkaar alleen maar argwanend aan, en ging ieder zijn eigen weg.¹⁶⁹ Uit de passages van Theodorus, Cornelis en Frans Aghina kwamen dus positieve kenmerken naar voren over de Piëmontese soldaten. De belangrijkste context hiervoor is dat de Piëmontese soldaten en de zoeaven elkaar met rust lieten, bij de ontmoetingen met de grenswachten bijvoorbeeld was er totaal geen spanningen onderling. En deze context is belangrijk, omdat het ook een verschil duidelijk maakt met de revolutionairen, Garibaldisten en rovers. Indien deze in het zicht kwamen, mondde dit gelijk uit in schermutselingen. Wellicht dat daarom het beeld van de revolutionairen zo veel negatiever is dan dat van de Piëmontese soldaten. Het lijkt er ook op dat de Nederlanders zich enigszins konden inleven in deze Noord-Italiaanse soldaten. Juist bij de Piëmontese soldaten kwam er een beeld naar voren dat ze niet zo heel veel verschilden van de zoeaven. Dit in tegenstelling tot de revolutionairen, Garibaldisten en rovers die met dedain werden beschreven.

Conclusie

De kijk op de 'ander' door de Nederlandse zoeaven was zeer divers. De Italiaanse bevolking was niet al te best volgens de Nederlanders. Qua uiterlijk vertoon waren de Italianen smerig, slecht gekleed en onhygiënisch. Dit was ook hoe de verschillende steden en dorpen werden gekeurd. Bovendien was het karakter van de Italianen stuitend: ze waren crimineel, moorddadig, heet getemperd en lui. De vrouwen leken harder te werken dan de mannen. Ook waren er enkele culturele verschillen die de Nederlanders niet begrepen, zoals de begrafenissen rituelen. Er waren echter ook hartelijke en

---

¹⁶⁷ Notoboekje F. G. Aghina, Zouavenmuseum te Oudenbosch, pagina 46-49.

¹⁶⁸ Wouters, *'Een handbreed kleiner dan de Heer'*, 43-44.

¹⁶⁹ Schraag, *Reisverslag Cornelis Witte*, 82, 92.

aardige mensen volgens de Nederlanders. Het zwart-witte beeld dat de zoeaven beschreven, zwakten ze later zelf wat af door te vermelden dat de Italianen per dorp of stad zeer verschillend waren. Al deze beschrijvingen dienen echter wel in de juiste context te worden gezien. De Nederlanders konden zelf gebrekkig Italiaans, wat de interactie met de lokale bevolking beperkte. Daarnaast waren de omstandigheden waarmee de lokale bevolking werd ontmoet leidend voor de beschrijving van de Nederlanders. Tot slot zeggen de typering van de Nederlanders over de Italianen ook veel over hun zelfbeeld. Tegenover de warmbloedige Italiaan stond de rustige Nederlander.

Over de medesoldaten werd niet al te veel gesproken. De groepen die het meest naar voren kwamen waren de Italianen, de Fransen, de Nederlanders en de Belgen. De Italianen waren volgens bijna iedereen slecht getraind en niet functioneel. Alleen Frans Aghina was lichtelijk positief. Bij de Fransen werd nog enigszins een onderscheid gemaakt tussen de Franse zoeaven of soldaten en de vrijwilligers van het Legioen d'Antibes. Laatste genoemde had een slechte reputatie. De vrijwilligers waren ongedisciplineerd en laks. Over de Franse zoeaven en soldaten was het beeld wat gemengder. Enkele Nederlanders vonden deze Fransen maar blaaskaken en hooghartig. Andere daarentegen konden niet ontkennen dat sommige Fransen echt moedig waren, en volgens Fredericus zelfs zeer hartelijk naar de mede zoeaven toe. Maar opnieuw moeten deze beelden van de Nederlanders over de Fransen en Italianen wel in perspectief worden geplaatst. De Fransen en Italianen hadden mogelijk andere motivaties om te vechten voor de paus, als het al niet gedwongen was. De vorm van motivatie van een soldaat laat zich ook zien op het slagveld. De kijk van de Nederlanders moet in dat licht ook worden gezien. Het feit dat de Italianen en Fransen er slecht afkwamen in de ogen van de Nederlanders had wellicht niks te maken met hun gevechtscapaciteiten of instelling, maar meer met het feit dat ze in een situatie verzeild waren geraakt waarin ze zich niet wilden bevinden.

De Belgen en andere Nederlanders werden ook getypeerd door de Nederlanders, maar dan gaat het minder over karakter of strijdvaardigheid. Als het over mede Nederlanders gaat had het vooral tot functie om nieuws over te brengen dat deze of gene nog leefde en in goede gezondheid was. Tevens werden Nederlanders beschreven, als ze hadden gezorgd voor een slechte naam voor de andere Nederlandse zoeaven. Straffen en akkefietjes waarbij Nederlanders betrokken waren, werden daarom uitvoerig beschreven en gedeeld met het thuisfront. Overige opmerkingen over mede Nederlanders zijn opvallend afwezig in de beschrijvingen. Andere groepen zoals Duitsers of Zwitsers komen niet tot nauwelijks ter sprake.

En tot slot was er de categorie vijand. De Garibaldisten, revolutionairen, rovers en criminelen waren echt tuig van de richel volgens de Nederlanders. Wel was de scheidslijn tussen deze groepen niet altijd even duidelijk. Ook de revolutionairen waren de naam vrijheid vechters niet waard. De kijk op de Piëmontese soldaten was meer verrassend. Over deze soldaten werd niet negatief besproken,

het was zelfs mogelijk om nabij de grens met elkaar een praatje te maken. Zolang men geen rare fratsen uithaalden behandelden de zoeaven en de soldaten elkaar met respect. Opnieuw geldt dat het perspectief voor de ontmoeting met de vijand, leidend is voor de waarneming van de Nederlanders.

Deze typeringen over de ander wijken af van de besproken voorbeelden in de inleiding. De medesoldaten werden niet bestempeld als laf of onbekwaam omdat manoeuvres verkeerd begrepen werden.¹⁷⁰ Deze typeringen werden wel geschreven over bijvoorbeeld de mensen van het Legioen d'Antibes, maar dat was wel al voordat de echte veldslagen begonnen. Meestal werd dit al zichtbaar tijdens het patrouilleren en bij het arresteren van rovers en criminelen. En in hoeverre deze beschrijvingen terecht waren is discussieerbaar.

---

¹⁷⁰ Gabriels, 'The Belgians ran at the first shot', 534, 543.

Conclusie

Wij waren destijds allen nog jong. We hadden geen huisgezin en hadden voor de goede zaak alles over, ja zelfs het leven. Maar 'k ben toch nog gezond en wel na volbrachte dienstdienst naar Nederland terug gekeerd. Alleen maar een schrootschot in m'n linkervoet, die toen nog niet geheel genezen was, doch na verloop van tijd geheel is hersteld'.¹⁷¹

Dit waren de afsluitende woorden van Jan Moet in zijn herinneringen. Hij had gediend in het Pauselijke Leger van januari 1866 tot februari 1868. In deze periode was hij aanwezig bij de veldslagen van het jaar 1867 en had hij op patrouille de hele Kerkelijke Staat doorkruist. Bij aankomst in Nederland kon het daarom niet anders dat Jan Moet was gevormd door zijn ervaringen en een ander persoon was geworden vergeleken met toen hij uit Haarlem vertrok.

De Nederlanders hadden een groot aandeel in het verdedigen van de Kerkelijke Staat tot en met de val van Rome in 1870. Voor dit onderzoek stond de vraag centraal hoe deze Nederlandse zoeaven communiceerde en interacteerde in het transnationale leger van de Kerkelijke Staat in de periode van 1866 tot 1870 in Italië. Allereerst werd er daarvoor gekeken naar de opbouw en samenstelling van het Pauselijke Leger, om goed de positie van de Nederlanders te kunnen bepalen. Vervolgens werd er gekeken naar de communicatieve en interactieve problemen waar de Nederlanders tegen aanliepen in den vreemden, en hoe deze werden opgelost. En tot slot werd gekeken hoe ze keken naar de 'ander' waarbij deze bestond uit de Italiaanse bevolking, de medesoldaten in het Pauselijke Leger en de vijand.

Allereerst de samenstelling van het Pauselijke Leger. In de periode van 1860 tot 1870 onderging het Pauselijke Leger een transformatie. Van 5.000 troepen in 1860, naar 16.000 troepen op het hoogtepunt in 1868, en op het laatst een grootte van 12.000 man in 1870. Buitenlandse vrijwilligers vormden een groot onderdeel van het leger, en de vrijwilligers bleven maar toestromen. De meeste buitenlanders werden onderverdeeld in het Zoeavenkorps. Daar werden ze onderverdeeld in de verschillende bataljons en compagnieën, zonder te kijken naar afkomst. De verscheidenheid was in dit legeronderdeel dan ook erg groot, met meer dan 25 verschillende nationaliteiten. Daarnaast werden er buitenlanders ingedeeld in het korps *Carabinieri Esteri*, en was er een Frans vrijwilligers eenheid het Legioen d'Antibes. Tot slot waren er nog enkele kleinere eenheden die het Pauselijke Leger aanvulden zoals huurlingen, verschillende gendarmeries en gewapende burgers. De Nederlanders hadden zowel procentueel als absoluut een grote aanwezigheid in het Zoeavenkorps, en daarmee in het Pauselijke Leger. De enige laag waarin de

---

¹⁷¹ Herinneringen Jan Moet, Zouavenmuseum te Oudenbosch, pagina 31.

Nederlanders niet ruim vertegenwoordigd waren, was binnen de officieren. Om te promoveren moesten de Nederlanders vloeiend Frans kunnen, wat maar weinigen beheersten. Bovendien waren er onder de Nederlanders maar weinig van adellijke komaf, wat een promotie gangbaarder maakte. Aangezien bij de indeling van de eenheden niet werd gekeken naar afkomst, was het voor de Nederlandse vrijwilligers zo goed als onmogelijk om niet in aanraking te komen met andere nationaliteiten. En deze ontmoeting met andere nationaliteiten, hield ook een kennismaking in van andere talen, culturen en gewoontes. In het Pauselijke Leger hadden de Nederlanders vooral interactie met de Italiaanse troepen en Fransen zoeaven en vrijwilligers uit het Legioen d'Antibes. Met de overige legeronderdelen was weinig contact en interactie.

Vervolgens werd er naar de communicatieve en interactieve problemen gekeken waartegen de Nederlanders aanliepen. Op basis van hun ervaringen zijn er drie categorieën gemaakt: alledaagse, religieuze en militaire problemen. Onder de alledaagse communicatie en interactie problemen vielen onder meer het kopen van spullen, het verkrijgen van eten en het contact onderhouden met het thuisfront. Voor het kopen van spullen en het verkrijgen van eten, was de taal het grootste probleem. Dit werd verholpen door met handen en voeten met de bevolking te praten, en vervolgens de Nederlandse en Italiaanse namen van de producten op te schrijven om zo een soort meertalige boodschappenlijst te creëren. Voor contact met het thuisfront bood het Hollands Casino in Rome de uitkomst. Hier kwam men als het ware in een kleine versie van Nederland, waar kranten konden worden gelezen en brieven konden worden verstuurd naar en ontvangen uit Nederland. Bovendien kon hier ook worden afgesproken met andere Nederlandse zoeaven.

Bij de religieuze communicatieve problemen was de taal opnieuw de boosdoener. Er waren maar weinig Nederlands sprekende geestelijken, waardoor niet alle kerkelijke diensten even goed begrepen werden door de Nederlanders. Deze diensten werden namelijk in het Italiaans, Frans of Latijn gehouden. Naast een paar Nederlandse diensten en meertalige diensten die werden gehouden te Rome, was vooral de biechtspiegel voor de Nederlanders een uitkomst. Hiermee kon in drie talen met een geestelijken worden gecommuniceerd, waarbij zowel de zonde als de bijhorende straf kon worden aangewezen. De Nederlandse geestelijken probeerden met een lobby naar het Vaticaan nog te zorgen voor een extra Nederlandse aalmoezenier, maar dit verzoek werd door het Vaticaan niet gehonoreerd.

Tot slot waren er de militaire communicatieve en interactieve problemen. De meest storende factor voor de communicatie was opnieuw taalkundig van aard. De bevelen werden namelijk in het Frans gegeven, en de exercitie was ook volledig in het Frans. Hierbij kon het helpen als de Nederlandse zoeaaf al in Nederlandse dienst was geweest, maar dan was alsnog de theorie les voor de meeste pittig. Er was ook maar één Nederlands sprekende officier, die zich zo goed en kwaad als

het ging ontfermde over de Nederlanders. Om deze taalkundige communicatie problemen te voorkomen, werden er ook andere manieren van communicatie gebruikt, zoals hoornsignalen.

Voor alle drie de communicatieve en interactieve probleem categorieën moet men dus concluderen dat de taal het grootste probleem was. De Nederlanders kenden geen Italiaans of Frans, wat het leven in Italië er niet makkelijker op maakte. Gek genoeg was er vanuit de Nederlanders ook geen beweging om de taal te leren, iets wat later wel gebeurde in de twintigste eeuw bij de oorlogen waar multinationale legers betrokken waren.

Het andere deel van het functioneren van de Nederlanders was de vraag hoe ze keken naar de 'ander'. Ondanks de eerder vastgesteld communicatieve problemen, vond er wel interactie plaats tussen de Nederlander en de 'ander'. Maar in een transnationaal leger komen ook botsingen voor tussen culturen en gewoontes, die van invloed zijn voor de kijk op de 'ander'. De Italiaanse bevolking was niet om over naar huis te schrijven volgens de Nederlanders. Qua uiterlijk vertoon waren de Italianen en de steden en dorpen smerig, armoedig en onhygiënisch. Het karakter van de bevolking werd vooral getypeerd als crimineel, moordlustig en lui. Ook waren er enkele culturele verschillen die de Nederlanders niet begrepen. In het verloop van hun verhalen zwakten de Nederlanders wel hun zwart-witte beeld van de Italianen af. De Italianen verschilden van dorp tot dorp, maar deelden wel enige kenmerken. Bovendien dienen al deze beschouwingen wel in de juiste context te worden gezien. Aangezien de Nederlanders het Italiaans niet machtig waren, was er geen verregaande interactie mogelijk met de Italianen. Daarnaast waren de omstandigheden waarin de Nederlanders de lokale bevolking ontmoette bepalend voor hun beeld op de bevolking. Tot slot zeiden de typeringen van de Nederlanders over de Italianen ook veel over hoe ze naar zichzelf keken als Nederlanders. Tegenover het warmbloedige karakter van de Italianen stond bijvoorbeeld het rustige karakter van de Nederlander.

Over de mede soldaten werd verbazingwekkend weinig geschreven. De Italianen en Fransen werden het meest vermeld, maar bij lange na niet altijd positief. De Italianen waren slecht getraind en onprofessioneel, het zelfde werd gezegd over de Fransen in het Legioen d'Antibes. De Franse zoeaven werden zowel positief als negatief beoordeeld. Sommige Nederlanders vonden de Fransen hartelijk en moedig, andere vonden het blaaskaken die vluchten als het er op aankwam. Maar ook deze denkbelden moeten in het juiste perspectief worden geplaatst. De Fransen en Italianen hadden mogelijk andere motivaties om te vechten voor de paus, als het al niet gedwongen was. De vorm van motivatie van een soldaat laat zich ook zien op het slagveld. De kijk van de Nederlanders moet in dat licht ook worden gezien. Het feit dat de Italianen en Fransen er slecht afkwamen in de ogen van de Nederlanders had wellicht niks te maken met hun gevechtscapaciteiten of instelling, maar meer met het feit dat ze in een situatie verzeild waren geraakt waarin ze zich niet wilden bevinden.

Over Nederlanders en Belgen werd weinig geschreven. Wanneer er over werd geschreven, was het vooral om het thuisfront op de hoogte te houden van deze of gene zijn verrichtingen en welzijn. Opvallend genoeg werd er ook vaak geschreven over Nederlanders die de Nederlandse naam schande deden. Dit waren meestal zoeaven die voor een bepaalde vergrijp werden gestraft. Over andere groepen binnen het Pauselijke Leger, zoals Duitser of Zwitsers, werd niet of nauwelijks geschreven.

Tot slot was er de kijk op de vijand. De vijand bestond uit de Garibaldisten, revolutionairen, rovers, criminelen en de Piëmontese soldaten. Alleen deze laatste groep kreeg een positieve beoordeling. Langs de grens kon zelfs een praatje worden gemaakt met deze soldaten, en zolang er geen rare fratsen werden uitgehaald respecteerden de zoeaven en soldaten elkaar. De overige groepen daarentegen waren niks waard. Wel was de scheidslijn tussen wat een Garibaldi, revolutionair, rover of crimineel was erg dun. Opnieuw geldt dat de waarneming van de Nederlanders over de vijand gestoeld is op het perspectief wanneer en waar ze de vijand ontmoetten. De grenswacht van Piëmonte zal in 1868 anders zijn benaderd, dan wanneer ze in 1870 voor de poorten van Rome stonden.

In het transnationale leger van de Kerkelijke Staat waren de Nederlanders dus in grote mate aanwezig. Door het transnationale karakter van het leger, kwamen de Nederlanders in aanraking met andere nationaliteiten, talen, culturen en gewoontes. De communicatieve en interactieve problemen van het transnationale leger werden door de Nederlanders zo goed en kwaad als het ging omzeild of zelfs opgelost. Er werden ingenieuze oplossingen bedacht voor de problemen, zoals het creëren van een meertalig boodschappenlijstje en een drietalig biechtspiegel. Echter blijkt ook dat enkele gewoontes en cultuur verschillen voor de Nederlanders niet te overkomen waren. Zo werd er soms te snel conclusies getrokken over bijvoorbeeld de bekwaamheid van mede soldaten. Dit werd in de hand gewerkt omdat de Nederlanders ondanks hun oplossingen wel blijvend hinder ondervonden om te interacteren met andere groepen binnen het leger. Daardoor kwam er geen diepgaand wederzijds begrip, voor bijvoorbeeld het verschil in motivatie tussen de Nederlandse vrijwilligers en de Italiaanse soldaten die gedwongen in dienst waren gegaan. Het meest opzienbarende feit blijft in mijn ogen dat er zo weinig Nederlanders in de officierenstaf terecht zijn gekomen. Dit is des te opmerkelijker gezien de procentuele en absolute aanwezigheid van de Nederlanders, en dat zeker gedurende de dienstitijd er echt enkele Nederlanders waren die de Franse commando's en taal goed beheersten.

Daarnaast is het meest opmerkelijke aan de bevindingen van de Nederlanders in mijn ogen de absentie van een bepaalde bevolkingsgroep: de Duitssprekenden. Er waren meer groepen die niet tot nauwelijks door de Nederlanders werden beschreven, maar deze hadden relatief gezien ook een lage aanwezigheid binnen het Pauselijke Leger. Dit was echter niet het geval voor de

Duitssprekenden groep. Er waren weliswaar maar enkele tientallen Duitsers, Zwitsers en Oostenrijkers onder de zoeaven, dus dat deze niet werden opgemerkt door de Nederlanders is nog te begrijpen. Maar ook de Duits sprekende soldaten van de *Carabinieri Esteri* werden niet vermeld, en deze gingen eerder naar honderdtallen dan tientallen Duits sprekende soldaten. Voor een vervolgonderzoek is het daarom mogelijk om te kijken waar deze absentie vandaan komt. Bovendien is dit onderzoek verricht vanuit een Nederlands perspectief. Een interessante casus is natuurlijk de vraag hoe andere vrijwilligers zoals de Fransen, Duitsers, Zwitsers, Oostenrijkers of Italianen aankeken tegen de Nederlanders en de verschillende nationaliteiten in het Pauselijke Leger van de Kerkelijke Staat.

Bibliografie en bronnenlijst

Gepubliceerde werken

- Allen Jr, Robert W., 'Britain revives the Belgian Army 1940-1945' *The Journal of Strategic Studies* 21 (4:1998) 78-96.
- Barry Nowlan, Kevin e.a. ed., *Ireland and the Italian Risorgimento: three lectures* (Dublin 1960).
- Beaard, Bart, *Pauselijke zouaven in Heusden: inventarisatie van de zouaven in het heemgebied van Onsenoort* (Nieuwkuijk 2012).
- Berger, Maurits S. e.a., *Nederlanders in de heilige oorlog: zoeaven, brigadisten en jihadisten* (Den Haag 2015).
- Carrard, Philippe, *The French who fought for Hitler: memoires from the outcasts* (Cambridge 2010).
- Christofoor, Broeder, *Uit het epos der 3.000 Nederlandse Zouaven* (Nijmegen 1947).
- O'Connor, Steve en Martin Gutmann, 'Under a Foreign Flag: Integrating Foreign Units and Personnel in the British and German Armed Forces, 1940-1945' *Journal of Modern European History* 14 (3: 2016) 321-341.
- Coulombe, Charles A., *The Pope's Legion. The Multinational Fighting Force that defended the Vatican* (New York 2008).
- Cowman, Krist, 'Touring behind the lines: British soldiers in French towns and cities during the Great War', *Urban History* 41 (1:2014) 105-123.
- Dekker, Rudolf, 'Jacques Presser's Heritage: Egodocuments in the Study of History', *Memoria y Civilización* (5: 2002) 13-37.
- Essen, van P., *Voor paus en koning: een korte geschiedenis van de Nederlandse zouaven 1860-1870* (Oudenbosch 1998).
- Gabriels, Jos, 'The Belgians ran at the first shot' De slag bij Waterloo en de retoriek van de lafheid', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 129 (4: 2016) 523-543.
- Goddeeris, John, *De Pauselijke Zouaven: met opgave van de vrijwilligers uit West-Vlaanderen* (Handzame 1978).
- Göhde, Ferdinand Nicolas, 'A new military history of the Italian Risorgimento and Anti-Risorgimento: the case of the "transnational soldiers"', *Modern Italy* 19 (2014) 21-39.
- Idem, 'German volunteers in the armed conflicts of the Italian Risorgimento 1834-1870', *Journal of Modern Italian Studies* 14 (2009) 461-475.
- Groen, Janny en Robert van der Noordaa, 'Jihadgangers zijn relatief vaak bekeerlingen; 45 procent is van Marokkaanse komaf', *De Volkskrant*, 5-6-2017

- https://s.vk.nl/s-a4504402/?_sp=ad4d8f55-6b01-4b12-bd97-d86208a3e805.1516188595269.
- Hardy, René & Elio Lodolini, *Les Zouaves pontificaux canadiens: comprenant l'origine des zouaves pontificaux canadiens* (Ottawa 1976).
- Jong, Jurriën de, Ben Schoenmaker en Jeroen van Zanten, *Waterloo, 200 jaar strijd* (Amsterdam 2015).
- Klerck, Jan de, 'Zoeaven afkomstig uit Arnhem', *Arnhems Historisch Tijdschrift* 31 (2: 2011) 69-80.
- Riley, Jonathan Peter, *Napoleon and the World War of 1813: lessons in coalition warfighting* (Londen 2000).
- Spruit, Martijn, 'Helden en avonturiers. Nederlandse vrijwilligers in het leger van de paus 1860-1870' in *Jaarboek Centraal Bureau Genealogie* (Den Haag, 2012) 198-208.
- Webster, Wendy, *Mixing it. Diversity in World War Two Britain* (Oxford 2018).
- Valk, J.P. de, *Roomser dan de paus? Studies over de betrekkingen tussen de Heilige Stoel en het Nederlands Katholicisme. 1815-1940* (Nijmegen 1998).
- Zaal, Wim, *De vuist van de paus: de Nederlandse zouaven en het einde van de kerkelijke staat, 1860-1870* (Amsterdam 1980).

Gepubliceerde primaire bronnen

- Brieven van Frater M. Mauritius, Pauselijke zouaaf. Vanaf 20 februari t/m 25 december 1866.
- Brieven van Frater M. Mauritius, Pauselijke zouaaf. Geschreven in het jaar 1867.
- 'Vierde Brief van een Pauselijk Zouaaf.', *Weekblad van Tilburg*, 14-11-1868. Geraadpleegd op Delpher op 18-10-2018.
- <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:000023872:mpeg21:a0004>
- Powell, Joseph, *Two Years in the Pontifical Zouaves: a narrative of travel, residence and experience in the Roman States* (Londen 1871). Geraadpleegd op 13-01-2019. Online in te zien via de volgende link: [https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.\\$b515010;view=1up;seq=1](https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.$b515010;view=1up;seq=1)
- Schraag, Sjaak, *Texelaars in het leger van de paus. Het reisverslag van Cornelis Witte, zouaaf van 1866-1868* (Amsterdam 2006).
- 'Rapport aan Zijne Heiligheid, onzen H. Vader Pius IX, roemrijk regerende.', *Weekblad van Tilburg*, 21-12-1867. Geraadpleegd op Delpher op 08-11-2018.
- <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:000023759:mpeg21:p002>
- Wouters, Frans G.M., *'Een handbreed kleiner dan de Heer' of dagboek van Theodorus Adrianus van Wees Zouaaf in het Pauselijke Leger in de jaren 1866-1868* (Nijmegen 1986).

Nieuwsbrief Zouavenmuseum november 2016. Brief Henri Weert aan Graaf de Villers.

Samengesteld door conservator Marijke Zonneveld-Kouters. Eerder gepubliceerd in het Driemaandelijks Tijdschrift van Pro Petri Sede, april 1981.

Nieuwsbrief Zouavenmuseum november 2017. Zoeaaf Henricus Versteeg (Frater Fredericus) over de slag te Monte Libretti. Samengesteld door conservator Marijke Zonneveld-Kouters.

Ongepubliceerde primaire bronnen

Zouavenmuseum te Oudenbosch, Notoboekje F. G. Aghina.

Zouavenmuseum te Oudenbosch. Brief van Kapelaan F. van Lankveld aan Monseigneur Zwijssen, 1 februari 1866. Briefnummer 01088.

Zouavenmuseum te Oudenbosch. Brief van Monseigneur Zwijssen aan Kapelaan F. Van Lankveld, 13 december 1867. Briefnummer 01089.

Zouavenmuseum te Oudenbosch. Brief van Kapelaan F. van Lankveld aan Monseigneur Zwijssen, 1 januari 1868. Briefnummer 01090.

Zouavenmuseum te Oudenbosch. Brief van Kapelaan F. van Lankveld aan Monseigneur Zwijssen, 8 februari 1868. Briefnummer 01091.

Zouavenmuseum te Oudenbosch. Herinneringen van Jan Pieter Moet uit Haarlem 1866-1867, origineel in het archief van het Zouavenmuseum te Oudenbosch.